
ISLAMSKA VJERSKA ZAJEDNICA U CRNOJ GORI 1965-1990.

Dragutin Papović

The author analyses the ideological and political activities of the Islamic religious community in Montenegro between 1965 and 1990. The Islamic religious community as one of the three dominant religious communities had partner relationship with the socialist authorities. They consistently respected the constitutional and legal provisions on the prohibition of abuse of religion and religious communities for political purposes. However, they was also active as a partner of the government in promoting fundamental ideological values of the ruling system: socialist self-government, fraternity and unity and international and interreligious tolerance and cooperation.

Jedna od glavnih karakteristika ustavnog i pravnog poretka socijalističke Jugoslavije i Crne Gore bila je izričita zabrana vjerskim zajednicama da se miješaju u politička pitanja, odnosno da vjeru zloupotrebljavaju u političke svrhe. Ustav SFRJ iz 1963. godine u članu 46 je propisao da je protivustavna zloupotreba vjere i vjerske djelatnosti u političke svrhe. Identična odredba je samo prepisana u Ustavu SFRJ (član 174) i Ustavu SR Crne Gore (član 200) iz 1974. godine. Osnovni zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica u Jugoslaviji iz 1953. godine zabranio je zloupotrebu vjerskih poslova, vjerske nastave, vjerske štampe, vjerskih obreda i drugih ispoljavanja

vjerskih osjećanja u političke svrhe.¹ Bilo je zabranjeno izazivanje ili raspirivanje vjerske netrpeljivosti, mržnje ili razdora. U crnogorskom Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine, u članu 5, propisano je da je zabranjena zloupotreba vjerskih zajednica i njihovih institucija kao i vjerskih aktivnosti, odnosno vjerskih osjećanja u političke svrhe.

Crnogorska vlast je u ovom periodu nastojala da dosljedno sprovodi ove ustavne i zakonske odredbe, i da pri tome ne ugrozi slobodu vjeroispovijesti, odnosno slobodu vjernika i vjerskih zajednica da slobodno vrše vjerske obrede i vjerske poslove, u skladu sa Ustavom i zakonom. Najvažnije političke organizacije, Savez komunista (SK) i Socijalistički savez radnog naroda (SSRN) Crne Gore, zalagali su se za djelovanje crkve isključivo u vjersko-crkvenim stvarima, a vjerskim zajednicama nijesu dozvolili političko uplitanje u rad državnih institucija i političkih organizacija, jer bi to u suštini značilo pretvaranje crkve u političku organizaciju, što bi neminovno dovelo do obnavljanja vjerskih razmirica, trvenja i borbe.² Crnogorska vlast je smatrala da je potrebno brižljivo političko ocjenjivanje određenih vjerskih manifestacija, posebno u onim krajevima Crne Gore gdje je djelovalo više vjerskih zajednica, kako bi se spriječio svaki negativni uticaj na bratstvo i jedinstvo, i raspirivanje vjerskog razdora i mržnje. S druge strane, SSRN je imao posebnu ulogu u otklanjanju nezakonskog stava i diskriminacije prema religijskim osjećanjima građana, jer je ova organizacija okupljala sve građane koji su bili spremni da doprinesu razvoju socijalističkih društvenih odnosa u Jugoslaviji, bez obzira na nacionalnu, vjersku ili drugu

---

¹ *Sl. list FNRJ*, br. 22, 27. maj 1953; i *Sl. list SFRJ*, br. 10/65.

² Državni arhiv Crne Gore (DACG), Republička komisija za vjerska pitanja - Podgorica (fond 411), kutija (k.) 23, Informacija o aktivnosti vjerskih zajednica u Crnoj Gori.

pripadnost. Zato je SSRN nastojao da angažuje sve građane, uključujući i vjernike, u suzbijanju negativnog političkog uticaja vjerskih zajednica na socijalističko društvo. Vlast se nije borila protiv regularnog djelovanja vjerskih zajednica ni protiv religijskih osjećanja građana, odnosno nije se radilo o sukobu vlasti s crkvom ili religijom uopšte, već o nastojanju vlasti da vjerske zajednice spriječi da postanu organizovane političke snage koje bi mogle da naškode socijalističkom sistemu i društvu.³

Islamska vjerska zajednica (IVZ) u Crnoj Gori je bila jedna od tri dominantne vjerske zajednice. U ovome periodu organizacija i nadležnosti IVZ u Crnoj Gori su se poklapale sa republičkim granicama, što je značilo da je IVZ prihvatila federalno ustrojstvo Jugoslavije.⁴ Na osnovu Ustava IVZ u SFRJ iz 1959. godine, najvažniji organi IVZ u Crnoj Gori bili su Sabor i Starješinstvo, a najuticajnija vjerska ličnost predsjednik Starješinstva. IVZ je u organizacionom smislu bila sastavni dio IVZ u SFRJ, i bila je podređena organima IVZ u Sarajevu: Vrhovnom islamskom starješinstvu (VIS), Vrhovnom islamskom saboru i Reis-ul-ulemi. U ovome periodu dužnost predsjednika Starješinstva IVZ u Crnoj Gori su obavljali hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović od 1959. do 1975. godine, a potom hadži Idris ef. Demirović.

IVZ je bila prepoznatljiva po tome što je, za razliku od Pravoslavne (Srpske pravoslavne crkve – SPC) i Katoličke crkve, bila vrlo kooperativna sa vlastima, vjerna i pokorna političkom sistemu. IVZ je prva od vjerskih zajednica uredila odnose sa državom 1947. godine i jedina je vjerska zajednica koja je ne samo priznala Udruženje vjerskih službenika

---

³ DACG, 411, k. 24, Iz RK SSRN Crne Gore, Informacija o aktivnosti vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Titograd, septembar 1968.

⁴ Folić Zvezdan, *Država i vjerske zajednice u Crnoj Gori 1945-1965*, Podgorica, 2007, 121.

Islamske zajednice, „Ilmiju“, već je i podsticala rad ovog Udruženja u okviru SSRN. Udruženje „Ilmija“ je od osnivanja 1951. godine potpuno podržavalo osnove državne politike.⁵ Na ovaj način IVZ je faktički postala dio zvaničnog političkog sistema. Pravoslavna i Katolička crkva nijesu priznale ovakva udruženja svojih sveštenika, jer je ta udruženja formirala vlast radi lakše kontrole vjerskih zajednica, vjerskih službenika i vjernika. IVZ je od završetka rata bila posvećena izgradnji dobrih odnosa sa vlastima, povučena i pokorna. Nastojala je da osim vjerskih interesa afirmiše i zvaničnu državnu politiku i ideologiju u Crnoj Gori, i da bude pratner vlasti u promociji tekovina Narodnooslobodilačke borbe (NOB), socijalističkog samoupravljanja i, naročito, bratstva i jedinstva. IVZ je poštovala ustavnu i zakonsku zabranu o zloupotrebi religije u političke svrhe, ali je našla način kako da vjeru prilagodi poželjnim političkim i ideološkim vrijednostima socijalističkog režima i sistema.

Dobri odnosi sa vlastima su bili osnova za takvo djelovanje. Predstavnici IVZ su u javnosti i u zvaničnoj komunikaciji uglavnom bili zadovoljni odnosom sa vlastima u Crnoj Gori. U izvještaju o radu Starješinstva IVZ u SR Crnoj Gori za 1965. godinu navodi se da je IVZ u nastojanju da poboljša vjersko-prosvjetni život naišla na veliko razumijevanje kod organa vlasti, a naročito kod Komisije za vjerska pitanja (Vjerska komisija) pri Izvršnom vijeću SR Crne Gore, kao i kod mnogih drugih lokalnih organa vlasti.⁶ Starješinstvo IVZ je tvrdilo da nema nikakvih prepreka u pogledu oživljavanja i usavršavanja islamskog vjerskog i vjersko-prosvjetnog života, nego da čak imaju i moralnu podršku. Cilj Starješinstva je bio da produbi saradnju sa organima vlasti, naročito sa Vjerskom komisijom, sa

---

⁵ Isto, 213.

⁶ DACG, 411, k. 19, Izvještaj o radu Starješinstva IVZ u SR Crnoj Gori u 1965. godini, Titograd, 6. novembar 1965.

organima opštinskih vlasti i svim društveno-političkim organizacijama. Starješinstvo je smatralo da bez moralne i materijalne pomoći organa vlasti rad IVZ ne bi mogao da daje pozitivne rezultate. Zato se Starješinstvo trudilo da rad IVZ bude koristan ne samo za vjersku, nego za ukupnu društvenu zajednicu, a naročito za učvršćivanje bratstva i jedinstva među narodima.

Predsjednik Starješinstva i predsjednik Sabora su obavještavali vlast o svakoj akciji. Redovno su Vjerskoj komisiji dostavljali godišnje izvještaje o radu kao i zapisnike sa saborskih zasijedanja, tako da su nastojali da kod vlasti steknu naklonost prije svega iskrenim i pomalo poniznim odnosom. Vlast je to cijenila pa je, na primjer, od 1962. godine uvijek izdvajala novac za održavanje godišnjih zasijedanja Sabora IVZ u Crnoj Gori. Tako je 1967. godine Izvršno vijeće (Vlada) Crne Gore odobrilo da se iz republičkog budžeta uplati 6.000 dinara Islamskoj vjerskoj zajednici za održavanje Sabora u novembru te godine.⁷ Prilikom donošenja odluke o ovoj pomoći Vjerska komisija je Republičkom sekretarijatu za finansije preporučila ovaj zahtjev IVZ s napomenom da treba imati u vidu da se odnosi sa IVZ razvijaju u pozitivnom smjeru.

Dokaz da je IVZ bila veoma kooperativna i politički korektna prema vlasti i državi u ovom periodu je i izvještaj Službe državne bezbjednosti Crne Gore o djelatnosti klera u Crnoj Gori u 1967. godini, u kome se, za razliku od pravoslavnih i katoličkih sveštenika, ne govori o konkretnom negativnom radu islamskog klera.⁸ IVZ je u ovom periodu dosljedno podržavala politiku vlasti Crne Gore. Tako je predsjednik Starješinstva IVZ u Crnoj Gori Šukrija Bakalović u Izvještaju o radu Starješinstva

---

⁷ DACG, 411, k. 22, Republička komisija za vjerska pitanja – Republičkom sekretarijatu za finansije, Titograd, 18. oktobar 1967. godine.

⁸ DACG, 411, k. 22, Sekretarijat za unutrašnje poslove SR Crne Gore – Služba državne bezbjednosti, Djelatnost klera u Crnoj Gori 1967, Titograd, 28. oktobar 1967.

IVZ SR Crne Gore za 1967. godinu rad IVZ predstavio kao dio socijalističkog sistema i institucija.⁹ Bakalović je ovaj Izvještaj proslijedio Vjerskoj komisiji prije nego što je razmatran na Saboru IVZ. U uvodnom dijelu Izvještaja Bakalović je naveo da je IVZ poslije 20 godina od osnivanja (1947. godine) stala na svoje noge i da je postepeno svojim radom uspjela da organizuje i riješi sve probleme koji su bitni za normalno odvijanje vjerskog života. Istakao je i izrazio zahvalnost republičkim organima vlasti jer su omogućili IVZ pravilan rad u okviru Ustava i zakona, i jer je IVZ slobodno i onako kako joj to najbolje odgovara organizovala svoj vjerski život. Potom je Bakalović u stilu najboljeg propagatora zvanične socijalističke ideologije naveo: „Naročito moramo biti svjesni da su ovome doprinijeli neki naši vjerski službenici koji su direktno ili indirektno učestvovali u Narodnooslobodilačkoj borbi i poslijeratnoj izgradnji, naročito na učvršćenju naše Narodne vlasti kao i bratstva i jedinstva naših naroda. Zato ne samo Islamska zajednica i njeni organi, nego svaki pripadnik islama treba kao zenicu oka da čuva i gaji bratstvo i jedinstvo naših naroda i izbjegava sve ono što može da nanese i najmanju štetu ovome, koja je garancija naše bolje budućnosti i našeg opstanka kao muslimana u ovim našim krajevima. Bratstvo i jedinstvo naših naroda izvojevano i proklamovano u toku četvorogodišnje borbe i narodne revolucije, bila je glavna garancija za oslobođenje naše zemlje, izgradnju socijalizma, stvaranju onakvih društvenih odnosa prema našim specifičnim uslovima, koji najbolje odgovaraju interesima naše društvene zajednice i u razvijanju demokratije i izgradnji socijalizma. Nema sumnje da će i organi Islamske vjerske zajednice učinjeti sve što je u

---

⁹ DACG, 411, k. 22, Starješinstvo IVZ u SR Crnoj Gori – Komisiji za vjerska pitanja pri Izvršnom vijeću SR Crne Gore, Titograd, 2. novembar 1967; Izvještaj o radu Starješinstva IVZ SR Crne Gore u 1967. godini, 4. novembar 1967.

njihovoj moći kao i do sada na učvršćivanju bratstva i jedinstva kao i na pomoći da se sprovede društvena i privredna reforma, uključujući se u mašinu opšte državne zajednice, ne obazirući se na one pojedince koji na ovaj ili onaj način stvaraju neprijatnu atmosferu, kako na linji bratstva i jedinstva, tako i na sprovođenju društvene i privredne reforme. Ovo kao rodoljubi naše društvene zajednice i kao dobri muslimani koji želimo napredak i progres našoj društvenoj zajednici a isto tako i našoj Islamskoj zajednici, jer je suprotan rad koban i po interese naše Islamske vjerske zajednice.“

Bakalović je s pijetetom govorio o postratnom periodu. Istakao je da su tokom dvodecenijskog socijalističkog razvoja i izgradnje muslimani izašli iz ekonomske i kulturne zaostalosti, i da su prema svojim sposobnostima zastupljeni u svim granama društvenog života, tako da su gotovo u potpunosti izliječene rane koje je nanijela četvorogodišnja borba i da se brzim koracima savlađuju i ostale prepreke koje postoje u socijalističkoj izgradnji. Suština Bakalovićevog političkog i ideološkog nastupa je bila u tome da su IVZ i muslimani u Crnoj Gori od oslobođenja zemlje radili na izgradnji socijalizma i učvršćivanju bratstva i jedinstva, jer su bili uvjereni da im je to najbolja garancija za normalan razvoj, za novu svijetlu budućnost, materijalno i kulturno uzdizanje. Ove izjave su bile neuobičajene za vjerske lidere. Tako pohvalne riječi o državi i ustavnom, političkom i društvenom poretku nije izgovorio ni jedan velikodostojnik druge vjerske zajednice u Crnoj Gori. Velikodostojnici Pravoslavne i Katoličke crkve su tvrdili da su rodoljubi, da uvažavaju vlast i poredak, da se bore za dobre međuvjerske odnose, ali nijesu propagirali ideološke tekovine revolucije i socijalističko samoupravljanje kao što je to radilo rukovodstvo IVZ.

IVZ je uvidjela prostor gdje je moguće istovremeno ostvariti vjerske interese i interese vlasti. Zvanična politika vlasti je bila da na osnovu Ustava i zakona ateisti i vjernici imaju ista prava i

obaveze. Program SKJ, odnosno njegov izričiti ateizam, je bio obavezujući za članove SKJ, ali program SKJ formalno i zvanično nije bio obavezan za nekomuniste u državnim institucijama i društveno-političkim organizacijama. Svakako da u praksi nije bilo vlasti van SKJ, ali je pravni poredak vjerskim zajednicama i vjernicima dao prostor i priliku da u zvaničnom državnom i političkom sistemu imaju mjesto i benefite, pod uslovom da su bili odani socijalističkom poretku i da su promovisali ideološke vrijednosti tog poretka. Ta otvorenost političkog sistema je naročito važila za najmasovniju političku organizaciju SSRN, gdje su pravo članstva i odlučivanja imali svi građani koji su bili posvećeni razvoju socijalističkog društva, a naročito promociji bratstva i jedinstva i socijalističkog samoupravljanja. U okviru ovih zakonskih, političkih i organizacionih mogućnosti, IVZ je sprovodila svoje političko djelovanje, i zato je Udruženje „Ilmija“ djelovalo u okviru SSRN. Sigurno je da je Starješinstvo IVZ takvim pristupom i eksplicitnim podržavanjem vladajuće ideologije htjelo da svoje interese ostvari na lakši način, ali je činjenica da u tim izjavama o slaganju sa vlastima ni jedna vjerska zajednica u Crnoj Gori nije bila tako eksplicitna i bezrezervna kao IVZ, i da je to radila i sa velikom dozom iskrenosti.

Predsjednik Starješinstva, Bakalović, je tvrdio da se odnosi države i IVZ povoljno razvijaju, i da vlast ima veliko razumijevanje za potrebe IVZ, kao i da je vlast imala veliko povjerenje prema IVZ u čitavoj Jugoslaviji, a posebno u Crnoj Gori. Povjerenje koje je vlast imala u IVZ dali su Starješinstvu moralnu satisfakciju da se pravilno riješe svi problemi. Naveo je da Izvršno vijeće i Vjerska komisija Crne Gore pokazuju dobru volju i iskreno zalaganje da se svi opravdani zahtjevi IVZ pravilno riješe. Zbog toga su u IVZ bili zahvalni republičkim i opštinskim vlastima i izjavili su da će povjerenje koje im ukazuje vlast znati da cijene tako što će IVZ i vlast zajedničkim

snagama raditi za dobrobit društvene zajednice, i da će IVZ i njeni funkcioneri uvijek imati u vidu i društvene i vjerske interese. Bakalović je naveo da vlast nigdje ne pravi problem organizovanju vjerske obuke i zaključio: „Uglavnom možemo konstatovati da vjerska obuka nije ni od koga ničim ometana, nego se slobodno izvodi u granicama zakona.“ Naglasio je da izvođenje vjerske obuke ne smije da služi za širenje mržnje i netrpeljivosti, već da vjerska obuka pored duhovnog oplemenjivanja i učvršćenja zasada uzvišenog islama mora služiti i učvršćenju bratstva i jedinstva naroda.

Dosljedno podržavanje ideologije i prakse bratstva i jedinstva IVZ je demonstrirala u odnosima sa drugim vjerskim zajednicama. Bakalović je čak tvrdio da odanost i posvećenost bratstvu i jedinstvu proizilaze iz duha Kur'ana, jer Kur'an propisuje da se sa drugim vjerama održavaju dobri, prijateljski i bratski odnosi. Taj imperativ socijalističke Jugoslavije je i za IVZ bio poželjan. Bakalović je naveo da je IVZ, koliko je to bilo u njenoj moći, dala od sebe najviše da se ta saradnja ostvari. IVZ je uvijek imala delegate na sastancima koje su održavali pravoslavni i katolički sveštenici Crne Gore, kao i na sastancima koje su organizovale ove crkve. IVZ je imala dobre odnose sa predstavnicima KC i SPC, kao i sa udruženjima pravoslavnih i katoličkih sveštenika. Predstavnici IVZ su 1967. godine prisustvovali 30. godišnjici smrti kotorskog biskupa i rodoljuba don Frana Učelinija. Za IVZ je taj poziv bio velika čast jer se radilo o velikanu druge vjerske zajednice. Predsjednik Starješinstva je u cilju boljeg upoznavanja i učvršćenja međusobnih bratskih odnosa i saradnje na opštem dobru posjetio nadbiskupa barskog i primasa srpskog Aleksandra Tokića u Starom Baru 1967. godine.

IVZ je nastojala da poboljša saradnju sa pravoslavicima i katolicima i da to dovede do stvaranja veće harmonije i međusobnog zblizavanja. Bakalović je predložio formiranje

nezvaničnog tijela koje bi omogućilo dijalog između različitih vjera u Crnoj Gori. Ono bi se bavilo opštim društvenim pitanjima koja su se ticala svih vjerskih zajednica, što bi kroz raspravu uticalo na pozitivan način u rješavanju tih pitanja. IVZ je smatrala da bi te rasprave i mišljenja, koja bi to nezvanično tijelo preporučivalo, koristile svim vjerskim zajednicama, narodu i društvenoj zajednici. Ipak, IVZ je očekivala da će inicijativa za formiranje ovog doći iz Pravoslavne crkve, jer je imala najviše vjernika u Crnoj Gori.

IVZ je istovremeno isticala i promovisala vrijednosti islama i zvaničnog sistema, a u tom duhu je upozoravala i na loše pojave. Bakalović je ukazao da te pojave „zabrinjavaju sve dobronamjerne ljude u našoj Republici“. Izjavio je da su tadašnji izbori za poslanike u Skupštini Crne Gore sprovedeni na najdemokratskiji način, ali da su zabrinuli „one prave narodne predstavnike“ kojima leži na srcu opšte dobro i progres svih naroda, bez razlike na nacionalnost i vjeru. Izbori su pokazali da postoji razdor između pravoslavnih i muslimana, jer su neki od njih na izborima glasali prema vjerskoj pripadnosti kandidata, a ne prema njihovim sposobnostima da dobro predstavljaju sve ljude jednog kraja, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost. Među muslimanima je bilo onih koji su osuđivali druge muslimane koji su glasali za pravoslavne, i izbjegavani su i oni muslimani koje su podržavali pravoslavni. Ovo je naročito bilo aktuelno u Plavu i u Tuzima, gdje je, prema tvrdnji Bakalovića, došlo do „stvarno neželjenih posledica“. IVZ nije željela ni mogla da se miješa u politička pitanja, ali ni da ignoriše pojave koje su štetile interesima IVZ i društvene zajednice. Bakalović je izjavio da je to zabrinulo i organe IVZ u kojima su se nalazili ljudi kojima su najviše svetinje bile društvena zajednica, mir i sloga, bratstvo i jedinstvo i njihova uzvišena vjera islam. Pripadnicima islama nije bilo svejedno kako će IVZ djelovati u ovim prilikama, a posebno ako su ta

dešavanja štetila bratstvu i jedinstvu. Zato je Bakalović naglasio da je zadatak muslimana i organa IVZ da prvenstveno budu rodoljubivi i da vode računa da se spriječi i najmanja stvar koja šteti bratstvu i jedinstvu u javnom i privatnom životu.

Predsjednik Starješinstva je ukazao i na konkretne situacije. Naveo je da su organi Starješinstva i Sabora prilikom službenih putovanja na području Odbora IVZ Bijelo Polje primijetili da postoji psihoza straha koju su podsticali neprijatelji muslimana, ali nijesu bili sigurni ko su ti neprijatelji koji su širili i propagirali takve glasine. Bakalović je poručio da muslimani moraju biti svjesni toga da su ravnopravni svuda i u svakom dijelu države, i da te glasine potiču od neprijatelja, pa makar se oni predstavljali i kao dobri muslimani. Takođe, na području Bijelog Polja se prilikom izbora širilo „nespokojstvo kod pripadnika pojedinih vjera“. Tako se nekim rukovodiocima koji su baš najviše dali da se vjerski život normalizuje, da se poprave džamije i poveća broj vjerskih službenika, prebacivalo da su neprijatelji islama, da guše vjerska prava i da ne dozvoljavaju slobodno ispovijedanje islama. Bakalović je naveo da je o ovome izvijestio vlast jer je smatrao da se IVZ i vlast moraju zajedničkim snagama boriti da se učvrsti bratstvo i jedinstvo i da IVZ ima duboko povjerenje u državno i političko rukovodstvo koje „svakim danom bdije nad interesima svih radnih ljudi naše zemlje i čitave društvene zajednice“. Bakalović je tako ukazao da i među muslimanima ima pojedinaca koji su postupali protiv interesa IVZ i političkih i ideoloških vrijednosti socijalističkog sistema i vlasti. Bilo je nekoliko primjera za to.

Odbor IVZ u Bijelom Polju je organizovao prikupljanje pomoći za Arape u izraelsko-arapskom ratu 1967. godine. U Rožaju je zapažena pojačana aktivnost lokalnih organa IVZ u pogledu pridobijanja novih vjernika (čak i djece ispod 8 godina starosti), veće upražnjavanje vjerskih običaja tokom Ramazana, veći uticaj na iseljavanje za Tursku, kao i pojave razvijanja

izvjesne vjerske netrpeljivosti na tom području.¹⁰ Bilo je pojava da se u forume IVZ biraju ljudi koje je vlast smatrala svojim neprijateljima. Imam iz Petnjice Jusuf Kovačević, koji je na tu funkciju postavljen 1965. godine, a rodom je bio iz Krajine – Ulcinj, direktno je obavijestio Vjersku komisiju da se na području Petnjice osjeća netrpeljivost među mještanima na nacionalnoj i vjerskoj osnovi.¹¹ Naveo je da je to nasljeđe prošlosti i da su mu problem u radu bili konzervativnost starih imama i starijih vjernika. Slične ocjene o konzervativnosti starijih imama i vjernika Vjerskoj komisiji je saopštio i imam iz Plava, Sahiti Junuz. Na osnovu ovih podataka može se reći da su otpori iz IVZ prema zvaničnoj politici bili lokalnog i pojedinačnog karaktera protiv čega se borilo rukovodstvo IVZ. Sabor i Starješinstvo, odnosno vrh IVZ u Crnoj Gori i najveći broj lokalnih organa i vjerskih službenika podržavali su otvorenu saradnju sa vlastima i podržavali su glavne ideološke postavke sistema: socijalističko samoupravljanje, jugoslovenski patriotizam, bratstvo i jedinstvo, saradnju između vjerskih zajednica, nemiješanje vjere sa nacijom i politikom.

Najveću zajedničku zabrinutost IVZ i vlasti krajem 60-ih izazvala je pojava iseljavanja muslimana iz Rožaja u Tursku i političke posljedice ove pojave. To je bio jedan od razloga dolaska Reis-ul-uleme IVZ u SFRJ hadži Sulejmana ef. Kemure u Crnu Goru, juna 1967. godine. On je zajedno sa predsjednikom Starješinstva IVZ u Crnoj Gori Šukrijom Bakalovićem posjetio Rožaje, Ivangrad, Bijelo Polje i Pljevlja, odnosno sjeverni dio Crne Gore.¹² Cilj

---

¹⁰ DACG, 411, k. 24, Iz RK SSRN Crne Gore, Informacija o aktivnosti vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Titograd, septembar 1968.

¹¹ DACG, 411, k. 20, Posjeta muslimanskih sveštenika-imama komisiji, Titograd, 30. mart 1966.

¹² DACG, 411, k. 22, Izvještaj o službenom putovanju sa Reis-Ul-Ulemom u sjevernim srezovima SR Crne Gore i to: Rožaj, Ivangrad, Bijelo Polje i Pljevlja od 19. do 23. juna 1967, Titograd, 26. jul 1967.

posjete je bio da se, između ostalog, uklone negativne političke pojave u IVZ. Skupština opštine (SO) Rožaje je zajedno sa Odborom IVZ priredila ručak u čast Reisa u kući Hasana Bećira-gića. Nakon toga je kod predsjednika Opštine primljena delegacija IVZ na čelu sa Reisom i Bakalovićem, dok su opštinu, pored predsjednika, predstavljali Alija Matović, Savo Radojević, Belo Kuč i drugi rukovodioci. Razgovarali su o vjerskim prilikama i dogovorili da se džamije poprave, da se penzionise imam Mehmed Višegrađanin i da se za imama Kurtagića džamije, sekretara Odbora i vjersko-prosvjetnog referenta postavi Ćerim Dedajić, da se odmah otpočne sa vjerskom obukom, kao i da se pokrene postupak za vraćanje vakufske šume koja je proglašena opštom narodnom imovinom. Višegrađanina su svi kritikovali zbog toga što je sa džematlijama „nakaradno tumačio nastalu situaciju poslije rata u Egiptu“. Istaknuto je i da je imam u Plavu imao „političke avan-ture“ na vjerskoj osnovi prilikom izbora za opštinske rukovodioce. Među muslimanima na području Rožaja je vladala psihoza nesigurnosti i postojala su svakodnevna iseljavanja u Tursku. Reis je htio da pomogne organima vlasti i da prema potrebi lično učestvuje u rješavanju tih problema. Poslije je u Kurtagića džamiji obavljen ikindijski namaz, a Reis i članovi pratnje su održali vazuu na sihat i to najviše u vezi potpunog normalizovanja vjerskog života, popravke džamija, vjerskog obučavanja djece, u vezi bratstva i jedinstva, i uvjerali prisutne da nema potrebe da muslimani napuštaju svoja ognjišta i da se sele u Tursku.

Sabor, Starješinstvo i predsjednik Bakalović su vodili partnersku politiku i podržavali socijalističku i nacionalnu ideologiju vlasti, a to je bila politika i vrha IVZ u SFRJ. Zbog tih partnerskih odnosa u Titogradu je 3. jula 1968. godine održana redovna sjednica Vrhovnog islamskog starješinstva, što je bilo priznanje IVZ u Crnoj Gori ali i crnogorskoj vlasti.¹³

---

¹³ DACG, 411, k. 24, Republička komisija za vjerska pitanja – Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, Titograd, 29. VII 1968.

Sjednici je prisustvovao poglavar IVZ-a Reis-ul-ulema Sulejman ef. Kemura a predsjedavao je predsjednik VIS-a dr Mustafa Kamarić (profesor na Sarajevskom univerzitetu). Sjednici su prisustvovali predsjednici Starješinstava: Srbije, Makedonije, BiH i Crne Gore, sa po nekoliko članova starješinstava. Na sastanku se govorilo o međusobnoj saradnji starješinstava i njihovih organa, o saradnji organa IVZ-a sa organima vlasti i o nivoima te saradnje (Odbor IVZ - Opština, Starješinstvo – Republika, VIS – savezni organi). Nakon ove sjednice predsjednik Skupštine Crne Gore Veljko Milatović je organizovao prijem delegacije koju je predvodio Reis-ul-ulema Kemura.¹⁴ Prijemu su pored Kemure prisustovali predsjednik VIS-a dr Mustafa Kamarić i predsjednik Starješinstva IVZ u Crnoj Gori Šukrija Bakalović. Poglavar IVZ, Kemura, je postavio nekoliko konkrentih pitanja koja su se odnosila na probleme u radu IVZ u Crnoj Gori. U političko-ideološkom pogledu nije bilo problema. Reis je istakao da je IVZ prva od vjerskih zajednica u zemlji odmah poslije oslobođenja normalizovala odnose sa državom, da je spremna da se uključi u sva zbivanja u zemlji u cilju napretka i prosperiteta, i da rukovodstvo IVZ u tom pravcu ulaže napore. Veljko Milatović je istakao da većina muslimana u Crnoj Gori živi u nerazvijenom području Republike i da će preduzete mjere da se ti krajevi privredno i kulturno emancipuju uticati i na pripadnike islama. Govorilo se o planu privrednog unapređenja sjevernog dijela Crne Gore, dijela Sandžaka i istočne Bosne (sliv Drine) gdje žive muslimani, o pruži Beograd - Bar koja prolazi dijelom kroz sličnu sredinu. Magistralno povezivanje Crne Gore, Srbije i Makedonije trebalo je da ima pozitivan odraz na stanovništvo pored tih saobraćajnica, odnosno Jadranska magistrala koja je

---

¹⁴ DACG, 411, k. 24, Zabilješka o posjeti poglavara Islamske vjerske zajednice u SFRJ Reis-ul-uleme S. Kemure, predsjedniku Skupštine SR Crne Gore V. Milatoviću, Titograd, 3. jul 1968.

došla do Rožaja. Otvaranje gimnazije u Rožaju trebalo je da se pozitivno odrazi na emancipaciju ovog kraja koje je pretežno bilo naseljeno muslimanima.

Jedan od glavnih razloga ove politike Starješinstva IVZ bilo je nastojanje da dobije veću finansijsku pomoć iz republičkog budžeta. Poslijeratni zakoni o agrarnoj reformi, nacionalizaciji i o eksproprijaciji su, kao i kod ostalih vjerskih zajednica, desetkovali vakufsku imovinu IVZ, i ona je na taj način značajno osiromašila. Zato su najveći problemi IVZ bili finansiranje i težak materijalni položaj vjerskih službenika, a Starješinstvo je za to krivilo i crnogorsku vlast.¹⁵ Republika nije uvažila to da je za rad centralnih organa IVZ u Crnoj Gori potrebna materijalna baza, niti je uvaženo to da su IVZ u drugim republikama primale dotacije iz državnog i republičkih budžeta. Pored toga, IVZ u drugim republikama su imale bogatiju vakufsku imovinu, više vjernika, bolje sopstvene prihode i bolje uslove nego IVZ u Crnoj Gori. Ove IVZ su od državne i republičke pomoći gotovo u potpunosti pokrivala svoje troškove, dok je IVZ u Crnoj Gori od 1947. godine bila prinuđena da se bori za opstanak, bez stalne pomoći republičkih organa. Nijesu uspjeli da ubijede Izvršno vijeće Crne Gore da IVZ pruži pomoć koju su IVZ u drugim republikama primale od izvršnih vijeća. Izvršno vijeće Crne Gore je bilo čvrsto riješeno da poštuje odvojenost države i vjerskih zajednica i odluku da se vjerske zajednice ne mogu direktno finansirati iz budžeta. Starješinstvo je cijenilo moralnu podršku vlasti, ali je očekivalo da će se na bazi saradnje i lojalnosti IVZ prema vlastima, radu IVZ na učvršćenju bratstva i jedinstva, učešću vjerskih službenika u NOB-u, kao i radu na normalizovanju odnosa IVZ i države u Crnoj Gori, naći i sredstva iz republičkog budžeta.

---

¹⁵ DACG, 411, k. 24, Izvještaj o radu Starješinstva IVZ u SR Crnoj Gori od 13. novembra 1967. do 25. oktobra 1968. godine, Titograd, 15. X 1968.

Vlast nije mogla da zbog IVZ u ovome pravilu pravi izuzetak, ali je zato mogla da pomogne na drugi način. Skupštine opština su dodjeljivale mjesečnu finansijsku pomoć svim sveštenicima priznatih vjerskih zajednica na svojoj teritoriji. Instrukcijom republičke vlasti, ta pomoć je povećana tokom 1967. godine. Zato je Starješinstvo izjavilo da je tokom 1968. godine produbilo saradnju sa Vjerskom komisijom i da su zajedničkom saradnjom i razumijevanjem organa vlasti riješeni mnogi problemi, jer je Vjerska komisija posredovala u povećanju finansijske pomoći koju su imamima dodjeljivale Skupštine opština. Starješinstvo je bilo zahvalno Izvršnom vijeću što je tokom 1967. godine intervenisalo da se ova pomoć poveća, iako sve opštine to nijesu uradile uglavnom zbog toga što nijesu imale finansijskih sredstava. Ova pomoć je predstavljala važan oslonac imamima u obezbjeđivanju osnovnih sredstava za život. Pored ovoga, islamski vjerski službenici su, kao i sveštenici ostalih konfesija, od Republike primali dotacije za plaćanje socijalnog doprinosa, zatim finansijsku pomoć za Udruženje „Ilmija“, kao i neophodnu pomoć Starješinstvu.

Nakon realizovane finansijske pomoći Starješinstvo je navelo da će nastojati da svojim radom opravda ovu pomoć, povjerenje i odnos republičkih organa i vlasti. Obećalo je da će svojim radom što više doprinostiti učvršćivanju bratstva i jedinstva „naročito u ovim danima kada je ono najpotrebnije gdje pojedini neprijatelji nastoje da šire razdor i neslogu među pojedinim nacijama i vjerama u našoj zemlji“. Starješinstvo je izjavilo da su muslimani u socijalističkoj Jugoslaviji ekonomski, kulturno i prosvjetno ojačani, i potpuno ravnopravni sa svim ostalim narodima i narodnostima. Obaveza organa IVZ je bila da razvijaju saradnju sa organima vlasti u komunama gdje su najviše pozvani da rade na opštem dobru i da se svi problemi koji se tiču IVZ u socijalističkom samoupravljanju rješavaju većinom u komunama. Cilj Starješinstva je bilo unapređenje

saradnje Odbora IVZ i vjerskih službenika sa organima vlasti, jer su vjerski službenici morali biti aktivni članovi društvene zajednice i dati sve od sebe da se zajednica efikasno razvija.

Dokaz za odlične odnose bili su česti i neposredni sastanci. U maju 1969. godine predsjednik Sabora IVZ Hamdija Ramusović i predsjednik Starješinstva IVZ Šukrija Bakalović posjetili su predsjednika Vjerske komisije dr. Mijata Šukovića.¹⁶ Oni su Šukoviću čestitali imenovanje na dužnost potpredsjednika Izvršnog vijeća i predsjednika Vjerske komisije. Naveli su da će se odnosi između IVZ u Crnoj Gori i društvene zajednice i dalje razvijati u obostranom interesu. Obećali su da će vlast u organima IVZ imati iskrene saradnike i pomagače u izgradnji samoupravnog socijalizma i da će, kao i do tada, dati svoj doprinos učvršćivanju bratstva i jedinstva među narodima i narodnostima SFRJ. Bakalović je to javno demonstrirao. Bio je počasni gost na svečanom otvaranju katoličke crkve na Koniku kod Titograda u junu 1969. godine.¹⁷ Potom je u prisustvu brojnih predstavnika svih vjerskih zajednica u Crnoj Gori i vlasti govorio na svečanom ručku u hotelu „Podgorica“.

U Titogradu je 25. oktobra 1969. godine održana sjednica Sabora IVZ na kojoj su razmatrani Izvještaj o radu Starješinstva IVZ za Crnu Goru u periodu 31. X 1968-24. X 1969. godine, Izvještaj o finansijskom poslovanju i Predlog budžeta za 1970. godinu.¹⁸ Sjednici Sabora je prisustvovao sekretar Vjerske komisije Božo Martinović. On je pohvalio saradnju IVZ i Vjerske komisije. Martinović je naveo da on na sjednice organa IVZ, a pogotovo na sjednice Sabora, dolazi kod svoje braće i

---

¹⁶ DACG, 411, k. 25, Zabilješka o posjeti Hamdije Ramusovića i Šukrije Bakalovića, Titograd, 14. maj 1969.

¹⁷ DACG, 411, k. 25, Zabilješka o otvaranju katoličke crkve u Titogradu, 30. jun 1969. godine.

¹⁸ DACG, 411, k. 26, Zapisnik o radu sjednice Sabora IVZ za SR CG, Titograd, 25. oktobar 1969.

obećao je da će biti tumač želja Sabora jer su te odluke uvijek bile u duhu ustavnih načela, i da tu nema dileme za ometanje u radu. Naročito je bio impresioniran time što se u diskusijama članova Sabora nije čula ni jedna žalba na odnose države i IVZ. Istakao je spremnost i želju da u saradnji sa organima IVZ i u granicama mogućnosti pomogne u svemu. Pozvao je IVZ da se aktivira u pojačanoj kontroli u sprovođenju politike bratstva i jedinstva, i u borbi protiv pojedinih elemenata u negativnom smislu, te da vlast i IVZ u tom pogledu moraju imati kontakt i zajedničku akciju. Martinović je naveo da ne bi trebalo dozvoliti odborima IVZ, džematskim odborima i mutevelijama da rade što hoće, nego da se prvenstveno poštuju i sprovedu odluke Sabora i Starješinstva onako kako to najbolje odgovora interesima IVZ i zajednice kao cjeline. Pozvao je organe i predstavnike IVZ da ga obavijeste o svakoj negativnoj pojavi koja bi ugrozila interese IVZ i društva.

Sabor je zaključio da su odnosi IVZ i države svakim danom bili bolji, a da su krajem 60-ih dostigli pozitivnu kulminaciju, jer je IVZ u duhu Ustava SFRJ potpuno slobodno ispovijedala svoju islamsku vjeru. Sabor je naveo da IVZ „svakim danom sve slobodnije djeluje i vrši svoju Bogom određenu misiju“. Kao i u prethodnim izvještajima, i u ovome je navedeno da postoje idilični odnosi između IVZ i vlasti. Sabor je konstatovao da društveno-politička zajednica pomaže IVZ, da daje stalnu mjesečnu pomoć vjerskim službenicima, osiguranje u slučaju bolesti, starosti i iznemoglosti, penziono i druga osiguranja, i da centralni organi Starješinstva IVZ i pogotovo Udruženje „Ilmija“ dobijaju materijalnu pomoć od države, iako su vjerske zajednice odvojene od države. Zato je jedna od saborskih odluka bila da je IVZ dužna da razvija saradnju sa društveno-političkim organizacijama i organima vlasti u Republici i opštinama. Sabor je zaključio da IVZ u SFRJ i Crnoj Gori nema druge ciljeve osim one koji su propisani Ustavom i Zakonom o pravnom

položaju vjerskih zajednica, i da na osnovu toga uživaju potpunu slobodu vjeroispovijesti. Jedan od saborskih zaključaka je bio: „Zato mi kao Islamska vjerska zajednica osuđujemo da se preko vjerske zajednice eventualno vodi neka šovinističko-nacionalistička politika jer je to protivu bratstva i jedinstva i protivu izgradnje socijalizma u našoj zemlji“. Tako se IVZ u Crnoj Gori deklarirala ne samo kao patriotska i antinacionalistička, već i kao socijalistička snaga. Nesumnjivo je i da je ona tako nastojala da zadobije povjerenje vlasti i da stekne što bolji položaj u državi, odnosno da ne dođe u podređeni položaj u odnosu na jače SPC i KC, ali je to bilo i njeno autonomno opredjeljenje. Sabor je pozvao sve vjerske službenike i sve organe IVZ da sa još većim elanom učvršćuju bratstvo i jedinstvo i da isključe iz svojih redova sve one koji u jednoj ili drugoj formi, bilo po nacionalnoj, bilo po vjerskoj liniji stvaraju uskogrudosti među građanima jer su interesi IVZ bili identični sa ostalim građanima „naše socijalističke domovine“. Sa Sabora je upućen telegram dr Žarku Bulajiću, predsjedniku Izvršnog vijeća SR Crne Gore.¹⁹ U telegramu, koji je potpisao predsjednik Sabora IVZ, Hamdija Ramusović, navedeno je da je Sabor u potpunoj slobodi rješavao svoje vjerske poslove i da Bulajića pozdravljaju kao „našeg predsjednika Vlade SR Crne Gore“. IVZ je Bulajiću poručila da u svom djelovanju stalno ima na umu rad na učvršćivanju bratstva i jedinstva, da suzbija sve negativne elemente koji u raznim vidovima šire šovinizam i da će IVZ, kao i do tada, raditi na učvršćivanju bratstva i jedinstva naroda u Crnoj Gori i SFRJ. S druge strane, izraženo je očekivanje da će Izvršno vijeće pokazati razumijevanje za moralnu i materijalnu podršku organa IVZ.

No, bilo je i političkih problema koji su ukazali na to da odnosi nijesu bili toliko idilični kao što se prikazivalo u

---

¹⁹ DACG, 411, k. 26, Starješinstvo IVZ u NR CG – gospodinu dr Žarku Bulajiću, Titograd, 25. oktobar 1969.

zvaničnoj komunikaciji. U februaru 1970. godine na sjednici Centralnog komiteta (CK) SK Crne Gore član CK Alija Matović iz Rožaja je naveo da IVZ ima neprijateljsko djelovanje. On je naveo da SPC i IVZ imaju pojačanu političku aktivnost, i da su vjerske zajednice kamuflirale svoju političku djelatnost pod okvire vjere. Matović je optužio IVZ da na području Rožaja podstiče iseljavanje muslimana u Tursku. Njegovu izjavu su prenijeli listovi *Borba* i *Pobjeda*. Zbog toga je predsjednik Starješinstva IVZ uputio dopis Vjerskoj komisiji.²⁰ Bakalović je naveo da su to netačne tvrdnje i da činjenice ukazuju na to da IVZ ima pravilno, zakonito i rodoljubivo djelovanje. Podsjetio je na činjenicu da je IVZ još 1947. godine na bazi proklamovanih ustavnih principa socijalističke Jugoslavije regulisala svoje odnose sa državom, i da su na čelo IVZ u SFRJ i IVZ u svim republikama došli ljudi koje je „baš narodna revolucija izbacila na površinu“. On je tvrdio da su u Vrhovnom saboru IVZ i u republičkim saborima od osnivanja do 1970, većinom birani ljudi koji su bili odani političkom sistemu, i da je identično opredjeljenje bilo i kod ljudi u lokalnim odborima IVZ. Naglasio je da je IVZ sve svoje probleme i interese uvijek rješavala sa predstavnicima vlasti i da je saradnja između IVZ i državnih i društvenih organa bila sve bolja. U IVZ nije bilo mjesta za vjerske službenike – imame koji su se nekorektno odnosili prema tekovinama narodne revolucije, jer je i Ustav IVZ u SFRJ predviđao da će svaki organ IVZ koji svoj položaj zloupotrijebi protiv narodnih interesa biti opozvan ili otpušten iz službe. Odbacio je i tvrdnju Matovića da je IVZ stvorila političku nesigurnost u društvenom sistemu, i naveo da je politička nesigurnost stvarana tako što je ugušivana vjerska sloboda koja je bila garantovana Ustavom i zakonom, da se to

---

²⁰ DACG, 411, k. 27, Starješinstvo IVZ u SR CG – Komisiji za vjerska pitanja pri Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, Titograd 27. februar 1970.

dešavalo naročito na području Rožaja i okoline, jer je na tom prostoru svaki vjernik proglašen za neprijatelja socijalističkog sistema. Bakalović je naveo da je ova pojava naročito došla do izražaja nakon Četvrtog (Brionskog) plenuma CK SK Jugoslavije 1966. godine. Ovo je bio prvi put da je Bakalović u komunikaciji sa Vjerskom komisijom javno i otvoreno kritikovao vlast za gušenje vjerske slobode.

Bakalović je negirao da se na religioznoj osnovi okupljaju politički kompromitovani pojedinci, već da je većina muslimana prihvatila bratstvo i jedinstvo kao svoju ideju, i da je još u toku rata prihvaćena ravnopravnost bez razlike u vjerskoj ili nacionalnoj pripadnosti. Tvrdio je da se većina muslimana uključila u izgradnju i pomaganje društvenih odnosa koji su najviše tekovine narodnooslobodilačke vojske. Odbacio je i optužbu o neprijateljskom djelovanju IVZ u Rožaju. Naglasio je da su Odbor IVZ u Rožaju vodili upravo ljudi koji su podržavali zvaničnu ideologiju i socijalistički sistem. Najuticajniji pripadnici IVZ u Rožaju su bili Redžep Zejnilagić i Nezir Kurpejović. Obojica su do 1964, odnosno 1967. godine bili članovi Sabora i Starješinstva IVZ Crne Gore. Zejnilagić je 1965-1968. bio predsjednik Odbora IVZ u Rožajama a članovi Odbora su, prema navodima Bakalovića, bili ljudi koje su predložile društveno-političke organizacije u Rožaju. U avgustu 1968. godine Starješinstvo je na predlog Opštinske konferencije SSRN Rožaja i njegovog predsjednika Avdula Kurpejovića imenovalo odbornika Bećira Dacića za predsjednika Odbora IVZ u Rožajama. Na prijedlog Alije Matovića i ostalih rukovodilaca penzionisan je imam iz Rožaja Mehmed Višegrađanin, a za novog imama imenovan je Čerim Dedajić koji je jedno vrijeme bio službenik u SO Rožaje. Organi Starješinstva su prilikom svake službene posjete vjernicima strogo osuđivali štetnost propagande za iseljavanje muslimana u Tursku. Bakalović je naveo da je to rađeno „jer nam je stalo da

baš svaki musliman ostane na svom ognjištu u našoj Crnoj Gori a ne da ide u Tursku“. On je izjavio i da je IVZ sprovela ispitivanje šta je ove ljude motivisalo da se iseljavaju i da su došli do zaključka da je jedan od najvećih razloga bilo ugušivanje vjerskog života. Bakalović je podsjetio da je i tokom posjete Reis-ul-uleme hadži Sulejmana efendije Kemure Rožaju u julu 1967. godine odvrćao muslimane od iseljavanja u Tursku. Na sastanku predstavnika IVZ sa opštinskim funkcionerima dogovorena je zajednička akcija protiv iseljavanja muslimana u Tursku. Tada je Kemura direktno rekao da je došao kako bi se obustavilo iseljavanje u Tursku i da je spreman da opet dođe na zahtjev opštinskih rukovodilaca kako bi se iseljavanje obustavilo. Taj sastanak i djelovanje IVZ su dali rezultate. Nakon toga je Odboru IVZ u Rožajama vraćena bespravno oduzeta šuma, adaptirana je Kurtagića džamija, postavljen novi imam Ćerim Dedajić, imenovani ramazanski imami po selima u opštini Rožaje. Bakalović je naveo da je od avgusta 1967. pa do početka 1970. skoro prestalo iseljavanje muslimana iz Rožaja i okoline u Tursku, i da je zato netačna tvrdnja Alije Matovića da IVZ vodi kampanju za iseljavanje muslimana u Tursku. Bakalović nije htio da javno odgovara na stavove koje je Matović saopštio na sjednici CK SK Crne Gore, već je svoje stavove uputio Vjerskoj komisiji koja je o ovome obavijestila i predsjednika CK SK Crne Gore, Veselina Đuranovića.

Nakon ovog dopisa Vjerska komisija je smatrala da je u njemu Bakalović iznio nekoliko netačnih tvrdnji. Vlast je odbacila tvrdnju da je na području Rožaja razvijana aktivnost koja je gušila vjerske slobode i da je to natjeralo ljude da se sele u Tursku, a odbacila je i tvrdnju da je skoro svaki vjernik proglašen neprijateljem političkog sistema.²¹ To je Bakaloviću

---

²¹ DACG, 411, k. 27, Zabilješka o posjeti Republičkoj komisiji za vjerska pitanja predsjednika Starješinstva IVZ u Crnoj Gori, Šukrije Bakalovića, Titograd, 11. mart 1970.

rečeno u martu 1970. godine tokom njegove posjete Vjerskoj komisiji. Predstavnicima Komisije su naveli da to saopštavaju ne u cilju zaoštavanja odnosa, već u cilju istinite ocjene o ovim dešavanjima. No, Bakalović je i dalje smatrao da su njegove tvrdnje tačne i istakao da je svojevremeno gušenje vjerskih sloboda bilo jedan od glavnih razloga za iseljavanje muslimana u Tursku. Tokom nastojanja IVZ u Rožajama da intenzivira vjersku obuku, popravi džamije i imenuje ramazanske imame, pojedini rukovodioci su govorili: „Što će vam to“, što je prema mišljenju Bakalovića bilo ometanje osnovnih oblika vjerske aktivnosti koje je zakon garantovao. Naveo je i da će diskusija Alije Matovića izazvati političke posljedice na području Rožaja, da će se negativno odraziti, da će ljude obeshrabriti, staviti ih u bezvoljnost i stvoriti izvjesnu političku nesigurnost. Izjavio je da nema namjeru da polemiše sa Matovićem, naročito ne preko medija, i smatrao je da je dovoljno da samo Komisiju upozna o neslaganju sa Matovićevom diskusijom. Zato o ovom dopisu nije upoznao Odbor IVZ u Rožajama, jer je htio da to bude samo između njega i Komisije. Na takav potez ga je navela činjenica da se CK SK nije izjasnio o Matovićevoj diskusiji, i da o tome nije bilo rasprave ni zaključka. No, Bakalović je uvjeravao Vjersku komisiju da ni on ni IVZ ne bi javno reagovali ni u slučaju da je Matovićeve diskusija prihvaćena kao zvaničan stav CK. Ipak, učinilo mu se da je vlast u ocjenjivanju aktivnosti vjerskih zajednica neobjektivna, i da je bilo zastupljeno mišljenje da samo IVZ i SPC imaju pojačanu aktivnost, a da se Katolička crkva nigdje nije pominjala iako je ona bila aktivnija, spremnija i organizovanija od ove dvije vjerske zajednice.

Početakom jula 1971. godine Crnu Goru je opet posjetio Reis-ul-ulema hadži hafiz Sulejman efendija Kemura sa predsjednikom VIS-a Mustafom Kamarićem i sekretarom Berberovićem.²² Vjersku komisiju su posjetili 6. jula, gdje ih je

---

²² DACG – 411, k. 29, Reis-ulema u Crnoj Gori, Titograd, 6. jul 1971.

zbog odsustva predsjednika Komisije Mijata Šukovića, primio član Komisije Vasilije Vukadinović, član Izvršnog odbora Republičke konferencije (RK) SSRN. Reis je protestovao zbog diskusije Alije Matovića na plenumu CK SK Crne Gore u kojoj je naveo da IVZ podstiče iseljavanje muslimana iz Rožaja u Tursku. Kategorički je odbacio takvu ocjenu Matovića i istakao da je lično u dva navrata obilazio Rožaje i u ime IVZ pozvao da ljudi ostaju u zemlji, kao i da je na jednom sastanku sa političkim rukovodstvom u Rožaju bio prisutan Matović kada je Reis odvrtao ljude od namjere iseljavanja. Reis je zamjerio što je *Pobjeda* objavila Matovićevu diskusiju jer je ona izazvala nemire među muslimanima. Predstavnici Komisije su naveli da CK SK o Matovićevoj diskusiji nije donio nikakav zaključak, niti je u tom pravcu podržan njegov stav, već da je to samo lična Matovićeva ocjena.

Ovaj politički problem, kao i popis stanovništva Crne Gore 1971. godine koji se odvijao u zaoštrenim političkim i međunacionalnim prilikama u Jugoslaviji, bili su teme o kojima su krajem jula 1971. godine razgovarali predsjednik Vjerske komisije dr Mijat Šuković i predsjednik Starješinstva IVZ Šukrija Bakalović.²³ Bakalović je, između ostalog, uvjeravao da IVZ svaku negativnu pojavu u društvu osuđuje, da se bori za očuvanje bratstva i jedinstva i da u tome djeluje pozitivno. Istakao je da IVZ nije vršila nikakvu agitaciju tokom popisa stanovništva, već da su se vjernici opredjeljivali onako kako su se osjećali. Mijat Šuković je bio zadovoljan odnosima sa IVZ. Odnosi su bili dobri s tendencijom poboljšanja. Izrazio je uvjerenje da se IVZ u Crnoj Gori bori za očuvanje bratstva i jedinstva, i da je to veoma značajno. Izgladen je incident sa diskusijom Alije Matovića iz Rožaja, i Šuković je naveo da CK SK Crne Gore nije uzeo u obzir negativnu ocjenu koju je

---

²³ DACG – 411, k. 29, Zabilješka o razgovoru dr Mijata Šukovića i Šukrije Bakalovića, Titograd, 21. jul 1971.

Matović izrekao na plenumu CK. Šuković je izjavio i da je vlast zadovoljna rezultatima popisa stanovništva u Crnoj Gori, da je popis rezultat ukupne društvene aktivnosti, kao i pravilnog stava IVZ u akciji popisa, i da na tom planu postoji obostrano zadovoljstvo. Ova posljednja Šukovićeva ocjena je bila potvrda da se IVZ nije miješala u nacionalnu propagandu, i da IVZ islamskim vjernicima nije nametala nacionalni identitet ni sprječavala slobodno nacionalno izjašnjavanje, što je bila i politika vlasti.

Time su politički odnosi IVZ i vlasti nakon manjeg nesporazuma popravljani, što je potvrdila i naredna posjeta predsjednika Sabora i predsjednika Starješinstva IVZ, Hamdije Ramusovića i Šukrije Bakalovića Vjerskoj komisiji 11. oktobra 1971. godine.²⁴ Oni su obavijestili da su 9. i 10. oktobra u Titogradu održane sjednice Sabora i Udruženja „Ilmija“. Na sastanku je konstatovano da IVZ niko ne ometa u svom radu, u vršenju vjerskih obreda i ispoljavanju vjerskih osjećanja. Zaključeno je da su odnosi između IVZ i države dobri, i da se odvijaju u pozitivnom pravcu. Istaknuto je da nije bilo ispada na liniji šovinizma, nacionalizma ili nekog neprijateljskog rada, i da bi, ako bi se zapazila bilo kakva neprijateljska djelatnost iz redova IVZ, Sabor, Starješinstvo i drugi organi ove vjerske zajednice protiv toga preduzeli energične mjere.

Starješinstvo je tokom 1971. godine nastojalo da produbi saradnju sa predstavnicima i organima vlasti i navelo je da su pozitivan rad organa Islamske zajednice (IZ) i Udruženja „Ilmija“ pravilno cijenili organi vlasti i društveno-političke organizacije u Crnoj Gori, a naročito doprinos IZ u učvršćenju bratstva i jedinstva naroda i narodnosti u Crnoj Gori.²⁵ Starješinstvo je izjavilo da kod organa IZ nije bilo nikakvih

---

²⁴ DACG – 411, k. 29, Islamska zajednica, Titograd, 14. oktobar 1971.

²⁵ DACG – 411, k. 29, Izvještaj o radu Starješinstva Islamske zajednice u SR Crnoj Gori od 24. decembra 1970. do 15. decembra 1971. godine, Titograd, 6. decembar 1971.

političkih ekscesa na liniji šovinizma, nacionalizma i unitarizma koji bi poremetio odnose sa organima vlasti i IZ, i da je IZ zbog toga dobila priznanje od najodgovornijih faktora u Crnoj Gori. Starješinstvo je sopstvene probleme u svakodnevnom radu nastojalo da riješi na demokratski način i u duhu važećih propisa. Skrenuta je pažnja Saboru IZ i drugim organima IZ da svoj rad i ubuduće usmjeravaju na uređenje odnosa sa organima vlasti i društveno-političkih organizacija, i da se posebna pažnja u radu IZ na svakom mjestu posveti razvijanju bratstva i jedinstva među narodima i narodnostima.

Predsjednik Skupštine SRCG Vidoje Žarković je 12. jula 1971. priredio prijem u čast 30. godišnjice ustanka crnogorskog naroda u borbi protiv fašizma i na tom prijemu je bio, po pozivu, i predsjednik Starješinstva, što je bilo priznanje za pozitivnu politiku IZ. Starješinstvo je navelo da je saradnja sa Vjerskom komisijom stalna i da se razvija na opšte zadovoljstvo, i Starješinstvo je Komisiji bilo zahvalno za moralnu i materijalnu pomoć. Starješinstvo je navelo: „I prilikom rješavanja i drugih problema od interesa za IZ mi stalno nailazimo na njihovo veliko razumijevanje i pomoć da se nastali problemi riješe“. Zahvaljujući tom razumijevanju povećana je materijalna pomoć iz republičkog budžeta preko Udruženja „Ilmija“. Slični odnosi su bili i na opštinskom nivou. Predsjednik Bakalović se 9. novembra sastao sa predsjednikom SO Pljevlja Bahudinom Halilbegovićem i sa zadovoljstvom su konstatovali da IZ u Pljevljima pravilno vrši svoje zadatke i sa svoje strane radi na učvršćivanju bratstva i jedinstva u Pljevljima.

Svoj odnos prema vlastima predsjednik Starješinstva Šukrija Bakalović je izrazio i u novogodišnjoj čestitki koju je uputio potpredsjedniku Izvršnog vijeća i predsjedniku Vjerske komisije dr Mijatu Šukoviću.²⁶ Bakalović je poželio srećnu Novu 1972.

---

²⁶ DACG – 411, k. 30, Predsjednik Starješinstva IZ u SRCG Šukrija Bakalović – dr Mijatu Šukoviću, Titograd.

godinu sa željom da se razvija saradnja između IZ SRCG i Vjerske komisije i zahvalio se na moralnoj i materijalnoj pomoći koju je Komisija dala IZ. Bakalović je uvjeravao Šukovića da će organi IZ kao i do tada i u 1972. pojačati rad na učvršćivanju bratstva i jedinstva naroda i narodnosti, na suzbijanju nacionalizma, šovinizma i separatizma. U tom duhu Starješinstvo je nastavilo da razvija saradnju sa drugim vjerskim zajednicama u Crnoj Gori kao i sa njihovim vjerskim predstavnicima i organizacijama. Bakalović je, na poziv mitropolita Danila, 13. maja 1971. godine prisustvovao proslavi 300. godišnjice osnivanja manastira Ostrog. Na toj proslavi delegat IZ je od domaćina dobio veliku pažnju i počast, a na tom velikom narodnom skupu predstavnik Vjerske komisije je pored ostalih odao priznanje IZ za njen pravilan rad u svom djelovanju.

Starješinstvo IZ je navelo da je i tokom 1973. godine imalo dobru saradnju sa Vjerskom komisijom.²⁷ Naročito su istakli zadovoljstvo zbog toga što je Komisija preuzela da plati 70% socijalnog doprinosa za sve vjerske službenike i to je urađeno preko Udruženja „Ilmije“. Izvršno vijeće je tako posredno materijalno pomagalo Starješinstvu, a imami su od SO dobijali mjesečnu pomoć. Predsjednika Starješinstva Šukriju Bakalovića je 3. decembra 1973. primio predsjednik Vjerske komisije i potpredsjednik Izvršnog vijeća dr Mijat Šuković. Bakalović se u ime Starješinstva zahvalio na pomoći koja je data IZ u SRCG. Na tom sastanku je konstatovano da su odnosi između IZ i vlasti (društvene zajednice) dobri, da se povoljno razvijaju i da IZ uživa povoljan tretman u društvenoj zajednici.

Krajem 1973. godine održano je godišnje zasijedanje Sabora IZ Crne Gore u Pljevljima. Na zasijedanju je konstatovano da postoji potpuna sloboda djelatnosti IZ SR Crne Gore, da

---

²⁷ DACG – 411, k. 31, Izvještaj o radu Starješinstva Islamske zajednice SR Crne Gore u Titogradu za period 11. XII 1972 – 5. XII 1973.

društveno-politička zajednica (Republika i opštine) daje pomoć organima IZ, i da IZ uživa povoljan tretman.²⁸ Sabor je naveo da će kao i do tada nastojati da produbi saradnju sa društveno-političkim organizacijama, a naročito sa Vjerskom komisijom. U zaključcima Sabora je navedeno: „U našem budućem radu nastavićemo još većim elanom na učvršćivanju bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima...i pun uspjeh u radu na učvršćivanju naše socijalističke zajednice“.

I tokom 1974. godine nastavljena je na obostrano zadovoljstvo saradnja IZ sa Vjerskom komisijom.²⁹ Saradnja je bila konstruktivna, i za sve probleme za koje je Starješinstvu trebala pomoć od Vjerske komisije ona je izlazila u susret u granicama svojih mogućnosti. Odbori IZ i imami su dobili instrukciju da sa Skupštinama opština, SSRN i Crvenim krstom prodube saradnju, a predsjednik Starješinstva, Šukrija Bakalović, je objasnio da je „naše mjesto kao vjerskih službenika i rodoljuba da djelujemo i radimo i u Socijalističkom savezu“. Bakalović je podsjetio da su Starješinstvo IZ, područni organi i vjerski službenici još 1947. godine regulisali odnose između IZ i društvene zajednice u duhu saveznog i republičkog Ustava i Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, u duhu odvajanja vjere od države, i da su u duhu tih propisa trasirali svoj put rada u normalnom odvijanju vjerskog života. Bakalović je podsjetio da su tome doprinijeli eminentni vjerski službenici koji su učestvovali u Narodnooslobodilačkom pokretu gdje je udaren temelj bratstvu i jedinstvu, ravnopravnosti naroda i narodnosti „a to su naše velike rahmetlije Mola Husein ef. Redžepagić, Hasan Šlaković, Derviš Hadžajlić i dr.“ Oni su

---

²⁸ DACG – 411, k. 31, Sabor IZ u SR Crnoj Gori – Predsjedniku Komisije za vjerska pitanja i potpredsjedniku Izvršnog vijeća dr Mijatu Šukoviću, Pljevlja, decembar 1973.

²⁹ DACG, 411, k. 34, Izvještaj o radu Starješinstva IZ SR Crne Gore od 5. XII 1973. do 1. IV 1975. godine, Titograd, 1. april 1975.

trasirali put da IZ u potpunoj slobodi razvija vjerski život. Bakalović je naveo: „Ne treba nikada izgubiti iz vida da su *pripadnici islama svih narodnosti* (podvukao D.P.) baš u novoj socijalističkoj Jugoslaviji, samoupravnoj zajednici ravnopravnih naroda, došli do potpune ravnopravnosti sa ostalim narodima i narodnostima u našoj zemlji... Starješinstvo IZ i ubuduće će nastojati da svoju saradnju sa narodnim vlastima razvija sa ostalim društveno-političkim organizacijama, radeći na učvršćivanju bratstva i jedinstva među našim narodima i narodnostima i na učvršćenju naše samoupravne socijalističke zajednice Jugoslavije *i naše uže domovine SR Crne* (podvukao D.P).“

Ovo je bila jedna od posljednjih izjava Šukrije Bakalovića koji je u ovom periodu, kao predsjednik Starješinstva IZ, dao veliki doprinos poboljšanju odnosa IZ sa crnogorskim vlastima i kreiranju politike i ideologije koje su u potpunosti bile usaglašene sa osnovnim političko-ideološkim interesima vlasti. Ideološko-politički interesi IZ su bili: potpuna saradnja sa vlastima, razvoj socijalističkog samoupravnog sistema, bratstvo i jedinstvo, jačanje patrizma i nemiješanje vjerskih zajednica u nacionalnu ideologiju. IVZ je u ovom periodu, pored vjerske funkcije, bila aktivan sudionik u okviru SSRN, promovisala je tekovine NOB-a i socijalističke revolucije, nije se bavila nacionalnom propagandom već je cijenila slobodu vjernika u nacionalnom izjašnjavanju. Bratstvo i jedinstvo je istakla kao jedan od svojih glavnih društvenih ciljeva. Održavala je prijateljske odnose sa SPC i KC, a Crnu Goru je smatrala užom domovinom.

Predsjednik Starješinstva hadži hafiz Šukrija ef. Bakalović umro je 12. oktobra 1975. godine, a nakon kraćeg perioda za novog predsjednika Starješinstva izabran je hadži Idris ef. Demirović. Rođen je u Baru, a po nacionalnosti je Albanac. Imao je visoku školsku spremu, i savršeno je govorio arapski jezik. Idejno-politički rad koji je uspostavljen u prethodnom periodu samo je nastavljen, tako da u odnosima IZ i vlasti na

polju politike i ideologije nije bilo sporenja. Pored toga, Starješinstvo, Sabor i svi organi IZ su nakon zemljotresa 1979. godine bili prevashodno posvećeni obnovi i gradnji vjerskih objekata, naročito na području Bara i Ulcinja.

No, početkom 80-ih došlo je do ekonomske i političke krize u SFRJ, i do jačanja nacionalističkih pokreta i ideologija. Starješinstvo IZ je kao i u prethodnom periodu bilo partner vlasti u borbi protiv nacionalističkih i uopšte protivničkih političkih izazova. Crnogorska vlast je navela da su u vezi sa krizom na Kosovu 1981. godine vjerske zajednice u Crnoj Gori vodile politiku usaglašenu sa zvaničnom.³⁰ Osudile su ponašanje albanskih iredentista i nacionalista u ovoj pokrajini. U IZ nije bilo sveštenika i vjerskih službenika na liniji albanske iredente. Pored toga, Starješinstvo IZ je osudilo aktivnost pojedinih funkcionera IZ u BiH protiv vlasti i sistema. Odnosno, Starješinstvo se protivilo jačanju nacionalističkih politika u Bosni i na Kosovu, i njihovom uticaju na IZ i islamske vjernike u Crnoj Gori. Crnogorska vlast je ocijenila da se u vezi s ovim posebno pozitivno postavio predsjednik Starješinstva Idris Demirović koji je, kako je vlast navela, „u cjelini realno gledao na društveno-politički sistem i u njemu mjesto vjerskih zajednica.“ Inače, Demirović je bio član RK SSRN. Prema ocjeni Vjerske komisije, Demirović je bio korektan u odnosu prema društveno-političkoj zajednici i spreman na kompromisno rješavanje problema. To je bilo zvanično priznanje crnogorske vlasti za pozitivno političko i uopšte društveno djelovanje Starješinstva IZ u Crnoj Gori.

Odnosi su bili dobri, pa je početkom 1982. godine Vjerska komisija navela da u odnosima sa Islamskom zajednicom nema izrazitijih problema.³¹ S druge strane, IZ je nastojala da

---

³⁰ DACG, 411, k. 45, Informacija o nekim pitanjima rada vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, oktobar 1981.

³¹ DACG, 411, k. 39, Iz Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 21. april 1982.

maksimalno iskoristi zakonske mogućnosti za unapređenje vjerskog života u Crnoj Gori. IZ je bila aktivna u gradnji i obnovi džamija i mesdžida, a posebno se prepoznavala po većoj aktivnosti na organizaciji i izvođenju vjerske obuke i nastojanjima da na taj način uticaj proširi na omladinu. Vjerski život IZ je bio intenzivniji u udaljenijim mjestima, i u prigraničnim selima, gdje je bio slabiji rad društveno-političkih organizacija vlasti.

Probleme su stvarali isključivo neki lokalni organi IZ i neki vjerski službenici koji su samoinicijativno pokušali da promijene pravce zvanične politike. Tako je istupanje pojedinih imama u Pljevljima prilikom održavanja obreda bilo protivno Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica.³² Jedan imam u Pljevljima je u okviru vjerskog obreda govorio da je socijalizam najveći neprijatelj islama, a da je islam vjera budućnosti. Jedan imam na području Bijelog Polja je pokušao da pravi popis stanovništva islamske vjeroispovijesti, što je izazvalo reagovanje mjesnog stanovništva. Sličnih pojava je bilo i na području opštine Rožaje, pa je u ovim slučajevima bila nužna intervencija vlasti da se ta aktivnost spriječi. Tu se osjećao i uticaj IZ iz Bosne, odnosno onog sveštenstva koje je vlast definisala kao „muslimanske fundamentaliste“. Jedan od takvih je prema ocjenama vlasti bio Hazim Krupalija koji je do juna 1983. godine radio kao imam u selu Biševu kod Rožaja, potom je otišao u Bosnu, a početkom 1984. godine opet je boravio u Biševu kao gost lica koja su od ranije bila poznata po svojoj aktivnosti u IZ na ovom području.³³ Krupalija je htio da ponovo preuzme dužnost imama na ovom području, i u tom cilju je

---

³² DACG, 411, k. 45, Informacija o nekim pitanjima rada vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, maj 1983.

³³ DACG, 411, k. 40, RSUP SR Crne Gore, Služba državne bezbjednosti, Novija saznanja vezana za aktivnost IVZ na našem području, Titograd, 8. maj 1984.

tražio pomoć od lica kod kojih je boravio, da utiču na predsjednika Odbora IZ u Rožajama, da se ponovo primi u službu. Naglasio je da mu je posebno stalo da se ponovo vrati, jer je tu stekao dosta prijatelja i uložio mnogo truda u renoviranje vjerskog objekta u Biševu, kao i da od Starješinstva IZ iz Sarajeva ima preporuku za rad u ovom području. Vjernici kod kojih je Krupalija boravio su potom posjetili predsjednika Odbora IZ u Rožajama sa zahtjevom da se Krupalija ponovo imenuje za imama u ovom selu, ali je predsjednik Odbora odbacio takav zahtjev. Dok je radio kao imam u ovom selu Krupalija je bio vrlo aktivan na planu okupljanja vjernika, posebno djece i omladine, a imao je veze i sa muslimanskim nacionalistima u SR BiH. Uticaj ovih nacionalista na sjeveru Crne Gore bio je zapažen i prilikom značajnog suđenja grupi muslimanskih intelektualaca (vlast ih je zvala fundamentalistima) u Sarajevu 1983. godine.³⁴ S obzirom na to da su neki vjerski službenici (imami) na području Rožaja, Bijelog Polja i Pljevalja ispoljavali aktivnost suprotnu zakonu i izvan vjerskih okvira, uslijedila je intervencija vlasti da se ta aktivnost prekine. Protiv ovih pojava bilo je i Starješinstvo IZ, pa je Vjerska komisija zaključila da je neophodno dati podršku predsjedniku Starješinstva Demiroviću u razrješavanju ovih problema, s obzirom na to da je Starješinstvo imalo korektan stav u vezi razvijanja odnosa IZ i društveno-političke zajednice u Crnoj Gori.

U pogledu preduzimanja potrebnih političkih mjera Starješinstvo je zauzelo partnerski odnos sa vlastima i pomoglo je u rješavanju ovih problema. Inače, u IZ je bilo međusobnih nesporazuma i netrpeljivosti koji su se izražavali kod pojedinih imama u neprihvatanju odluka i stavova Starješinstva, naročito u vezi raspoređivanja na dužnosti. Starješinstvo se suočilo s pokušajima pojedinih imama sa sjevernog područja Crne Gore

---

³⁴ DACG, 411, k. 40, Zapisnik sa sjednice Republičke komisije za odnose sa vjerskim zajednicama, Titograd, 9. maj 1984.

da svoje probleme rješavaju preko VIS-a u Sarajevu, iako je za ta pitanja bilo nadležno Starješinstvo IZ Crne Gore. No, Starješinstvo IZ je uspjelo da brzo riješi i neutrališe ove aktivnosti.

IZ je nastavila da u duhu bratstva i jedinstva unapređuje odnose sa drugim vjerskim zajednicama i da podstiče međureligijski dijalog, što se vidjelo u neposrednim kontaktima. Predsjednik Starješinstva, Demirović je 1977. godine prisustvovao svečanosti povodom godišnjice proglašenja blaženih Leopolda Mandića i Ozane kotorske.³⁵ Demirović je u duhu ekumenizma održao pozdravni govor u Kotoru. Identično se odnosio prema pravoslavnima. Prisustvovao je svečanosti završetka radova na premještanju manastira Piva u septembru 1982. godine. Tada je, na bazi svog odličnog obrazovanja i humanističkog gledanja na suštinu i značaj vjere, demonstrirao autentičnu privrženost međuvjerskoj saradnji i toleranciji, ali i odanost političko-ideološkim vrijednostima socijalističkog društva Crne Gore.³⁶ Istako je da između IZ, Pravoslavne i

---

³⁵ DACG, 411, k. 35, Informacija o održanim vjerskim svečanostima u Kotoru i Herceg Novom od 24. aprila do 1. maja 1977. godine.

³⁶ DACG, 411, k. 39, Pozdravna riječ imama Hadži Idrisa ef. Demirovića predsjednika Starješinstva Islamske zajednice u Crnoj Gori na ručku u manastiru Pivi. Demirović je izjavio: „Vaša Svetosti, Gospodo, Čini mi posebno zadovoljstvo što mi se ukazala prilika da u ime Starješinstva i pripadnika Islamske zajednice u SR Crnoj Gori i u svoje ime pozdravim Njegovu Svetost Patrijarha SPC g. Germana i ovaj cijenjeni skup. Ujedno koristim priliku da izrazim zahvalnost Njegovom Preosveštenstvu pravoslavnom mitropolitu crnogorsko-primorskom g. Danilu što nam je svojim pozivom omogućio da budemo počašćeni učešćem u ovom Vašem slavlju. Iskreno čestitamo Pravoslavnoj crkvi ovo slavlje povodom osvećenja manastira Pive u kojem će se, od danas, veličati svevišnji Bog, kao i prije, do njegovog izmještanja radi izgradnje Hidroelektrane „Piva“. Ova današnja svečanost predstavlja sjajno svjedočenje o vjeri u Boga, međusobnoj ljubavi, vremenu i društvu u kojemu živimo. Dijelimo zajedno sa vama radost ove

Katoličke crkve u Crnoj Gori postoji bratska saradnja koja može služiti za primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Smatrao je da je takva saradnja imperativ iz Kur'ana i da je to imperativ na kome počivaju principi bratstva i jedinstva. Naglasio je da se na tim principima izgrađuje socijalističko društvo i da bi vjernici u skladu s tim trebalo da vrše svoju

---

veličanstvene svečanosti, jer je to radost naše braće po Bogu i domovini. Vjera u Boga, u sudnji dan nalaže nam da se međusobno volimo i živimo kao braća. Nemoguće je vjerovati u Boga za stvoritelja svih ljudi a sa njima ne živeti kao sa braćom. 'Nije pravi vjernik onaj koji ne želi drugom ono što želi sebi' – poruka je Muhameda a.s. Drago mi je što ovdje mogu istaći da je bratska saradnja između Islamske zajednice, Pravoslavne i Katoličke crkve u Crnoj Gori takva da može poslužiti kao primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Primjera ovakve saradnje ima mnogo i na svim nivoima. U ovakvoj bratskoj saradnji normalno je što se naši nerijetko međusobno pomažu, pomažu u podizanju džamija i crkava i zajednički proslavljaju njihova otvaranja. Međusobno se posjećuju prilikom vjerskih praznika i zajednički se opraštaju od svojih prijatelja na grobu. Zajednički dijele dobro i zlo. Mi ćemo i dalje nastaviti i razvijati takvu saradnju, bratsku ljubav i međusobnu solidarnost među svim ljudima. Ovo je imperativ Kur'ana. I ne samo Kur'ana. Smijem tvrditi da on čini suštinu svih Objava i svih svetih knjiga. Svi Božji poslanici su podjednako tražili ljubav i bratsku slogu među ljudima. Ovo je imperativ i našeg zajedničkog življenja i svih opštedruštvenih stremljenja koja počivaju na principima bratstva u jedinstva. Vjernici mogu biti sretni što se na ovim principima izgrađuje naše društvo i tome dati svoj puni doprinos, vršeći na taj način svoju vjersku i patriotsku dužnost. Svaki grijeh prema društvu koje je omogućilo svojim članovima slobodu, rad i vjersku aktivnost, istodobno je grijeh prema Islamu. Čovječanstvu je danas više nego ikada potrebna međusobna ljubav, razumijevanje i solidarnost. U tome vjera može i treba dati svoj puni doprinos. Vjera i vjernici u tome potvrđuju i opravdavaju svoje postojanje. Muhamed a.s. kaže: 'Najbolji od svih ljudi je onaj koji najviše koristi ljudima'. Molim Boga da i ovaj Božji hram u miru i slobodi služi Bogu i ljudima do sudnjega dana.“

vjersku i patriotsku dužnost. Zaključio je da je svaki grijeh prema takvom društvu koje je omogućilo slobodu vjeroispovijesti istovremeno i grijeh prema Islamu.

Slično je predsjednik Starješinstva Islamske zajednice Idris ef. Demirović kazao i kao gost na Skupštini Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore 1984. godine.³⁷ Demirović je u ime Udruženja „Ilmije“ u Crnoj Gori izjavio da je počastvovan pozivom da prisustvuje ovoj Skupštini i poželio je

---

³⁷ DACG, 411, k. 40, Pozdravni govor ef. Demirovića na Skupštini udruženja pravoslavnog sveštenstva Crne Gore održanoj u hotelu „Crna Gora“, 25. X 1984. Demirović je ovom prilikom naveo i važan događaj iz života Muhameda a.s. kada se preselio iz Meke u Medinu, osnovao zajednicu i postao šef države. Tada mu je došla jedna hrišćanska delegacija iz arapske provincije Nedžan, sa episkopom Ebul Harisom na čelu, na razgovor o onome što je Kur'anom objavljeno. Nakon povratka Ebul Harisa u svoje mjesto, Muhamed a.s. mu je poslalo ovo pismo: „U ime Boga milostivog samilosnog! Od poslanika Muhameda Episkopu Ebul-Harisu, episkopima Nedžrana, onima što ih slijede i monasima njihovim: Njihovo je sve što se nalazi u rukama njihovim, bilo toga malo ili mnogo, njihove crkve, kapelice i samostani, njima zaštita Božija, njegova poslanika. Nijedan episkop neće biti premješten iz svog sjedišta, nijedan monah iz svog samostana, nijedan sveštenik iz svoje parohije. Nijedno od njihovih prava i ovlašćenja neće biti izmijenjeno ili otuđeno ili bilo koja stvar i običaj na koji su navikli. O ovome je osigurana vječita zaštita Božja i njegova poslanika – sve dok se budu iskreno ponašali i djelovali u skladu sa svojim zadacima. Oni neće biti podvrgnuti pritisku i nasilju, niti će sami biti nasilnici“. Demirović je naveo da ove riječi nijesu bile samo deklarativne, već i pravno praktične. Izjavio je da je Bog htio da se ljudi razlikuju u vjerovanjima i uvjerenjima, ali da Bog voli i traži da se ljudi međusobno vole i poštuju kao braća i da ko voli duže i srećnije živi. Demirović je smatrao svojom vjerskom i patriotskom dužnošću da ove temeljne vrijednosti stalno usađuje i njeguje u srca i svijest vjernika koji na taj način potvrđuju svoja vjerovanja. Na kraju je naveo: „Boli našeg društva su i naši boli“.

mного uspjeha u radu Udruženja, Pravoslavne crkve i cijele zajednice. Demirović je izjavio: „Smatram posebno važnim ovdje, pred ovim cijenjenim skupom, izraziti naše iskreno zadovoljstvo za razvoj bratske saradnje između naših udruženja i vjerskih zajednica na ovom našem tlu koja može poslužiti kao primjer međusobnog razumijevanja i solidarnosti. Ovakvi odnosi i saradnja su imperativ našeg zajedničkog življenja i opštedruštvenih stremljenja koja počivaju na principima bratstva i jedinstva, a to je imperativ Jevanđelja, Kur’ana i svih božijih poslanika.“ Idrizović je naveo da je u istoriji ovih religija bilo i uskogrudosti, vjerske isključivosti, pa čak i konfrontacija, ali je tvrdio da za to nije bilo nikakvog osnova ni opravdanja u vjerskim učenjima. Naglasio je da hrišćanstvo propovijeda ljubav, čak i prema neprijateljima i citirao je Jevanđelje: „Ljubite neprijatelje svoje, blagosiljajte one koji vas kunu, činite dobro onima koji vas mrze i molite se Bogu za one koji vas gone...“ (MT 5,6). Naveo je i da islam takođe izričito traži ljubav i poštovanje ljudskog života i dostojanstva, svačijeg vjerovanja i uvjerenja („Ljude smo stvorili dostojanstvenim“, „Vama vaše, a meni moje vjerovanje“, „Nema prisilja u vjeri“ – riječi su iz Kur’ana). Demirović je istakao da je Muhamed a.s. upozoravao: „Krv jednog muslimana vrijedi koliko i krv drugog“ i „Ko bude uznemirio nemuslimana, ja ću ga optužiti na sudnjem danu pred licem svemogućeg Boga“. Izjavio je da su pravoslavni sveštenici „naša braća po Bogu i domovini“.

Predsjednik Starješinstva, Demirović je, kao i njegov prethodnik Bakalović, podržavao temeljne vrijednosti socijalističke Crne Gore i Jugoslavije, s tim što je više bio okrenut međuvjerskom dijalogu i saradnji nego eksplicitnom podržavanju socijalističkog samoupravljanja i bratstva i jedinstva. U tome je bio korektan i partnerski orijentisan prema vlasti, ali se nije ustručavao i da reaguje na negativne pojave. Prema zakonskim odredbama, vjersku pouku su mogla pohađati djeca predškolskog

i školskog uzrasta, ali samo u vrijeme kada nijesu bili dužni da prisustvuju redovnoj nastavi i vannastavnim aktivnostima, a za pohađanje vjerske obuke bilo je neophodno odobrenje oba roditelja ili staratelja.³⁸ Mnogi nijesu pravili razliku između vjerske obuke i vjerske škole, pa su krajem 1984. televizija i štampa (*Večernje novosti*, *Pobjeda*, *Bjelopoljske novine*) pogrešno to poistovjećivali i s tog aspekta kritikovali rad IZ. U vezi s tim, Demirović je zatražio prijem kod predsjednika Vjerske komisije Božidara Tadića i uložio protest zbog neobjektivnog i netačnog informisanja javnosti. Istakao je da takvo informisanje više šteti nego što koristi ukupnom političkom stanju u Republici, a posebno dobrim odnosima između IZ i države. Idrizoviću je sugerisano da ne bi bilo dobro da preko štampe vodi polemiku o ovim pitanjima, već da se obrati Predsjedništvu RK SSRN u okviru koga bi se, uz prisustvo predstavnika štampe i televizije, razjasnile nesuglasice, zauzeli odgovarajući stavovi za buduće ponašanje medija kada informišu javnost o pitanjima iz odnosa vjerskih zajednica i države. Komisija je smatrala da je greška kod većine medija to što nijesu vodili računa o odredbama iz Ustava i zakona kojima se reguliše pravni položaj vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Tako su mediji doprinijeli politizaciji ovih osjetljivih pitanja, jer su faktički doveli u pitanje neke ustavne principe položaja vjerskih zajednica u samoupravnom društvu.

IZ pod upravom Sabora i Starješinstva na čijem čelu je bio Idrizović je željela da maksimalno iskoristi zakonske mogućnosti u unapređenju vjerskog života. Sredinom 80-ih IZ je pojačala svoju aktivnost u Crnoj Gori, širila vjersko-propagandne sadržaje, organizovala vjerske skupove, vjersku pouku za djecu i širila uticaj među vjernicima. To je doprinijelo masovnijem sprovođenju vjerskih običaja, čak i od strane nekih društvenopolitičkih

---

³⁸ DACG, 411, k. 40, Dopunska informacija o najaktuelnijim pitanjima u vezi sa aktivnošću vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, 13. novembar 1984.

radnika i članova SKJ i njihovih porodica u Rožaju, Plau, Bijelom Polju, Pljevljima, te masovnom prisustvu omladine pojedinim vjerskim skupovima.³⁹ Neki imami i aktivni vjernici su insistirali kod roditelja da djecu šalju na časove vjerske pouke ili u vjerske škole, uz napomenu da nastavnici i profesori odvrćaju djecu od vjerskih običaja iako su ona „bolje vaspitana u džamiji nego u školi“. U ovoj akciji su imali uspjeha, pa čak i kod djece nekih članova SK. U ovome su registrovane i pojave koje su bile suprotne zakonu. Na području Bijelog Polja registrovana je pojava popisa građana. To se navodno radilo zbog evidentiranja aktivnih vjernika, mada su neki pojedinci htjeli da se ovim popisom provjeri i utvrdi broj muslimanskog stanovništva na ovom području. Bilo je slučajeva javnih nacionalističkih istupa izazvanih i podstaknutih upravo sve izraženijom vjerskom podvojenošću na ovom području. Na prostoru Bijelog Polja je evidentirano i okupljanje vjerski najzagriženijih pojedinaca u uže grupacije i njihovo insistiranje da se što masovnije upražnjavaju vjerski običaji kako bi ostavili utisak pravih muslimana. Propagirali su da bi djecu trebalo vaspitavati u duhu Islama, i da se izbjegavaju mješoviti brakovi. Bilo je i pojava nacionalističkog prebrojavanja i komentara, naročito u vrijeme izbora. Na sjeveru Crne Gore u redovima IZ se osjećao uticaj ekstremista Islamske vjerske zajednice iz Bosne i Hercegovine, uticaj Islamske vjerske zajednice iz Turske odakle se zahvaljujući rodbinskim vezama i posjetama iseljenika često donosila vjerska literatura, a dijeljeni su privesci i bedževi sa likom ajatolaha Homeinija. Pod uticajem panislamizma, propagirane su teze o formiranju muslimanske republike.

U periodu 1982-1985. IZ je sve češće organizovala vjerske skupove.⁴⁰ Tokom 1982. godine registrovano je 6 masovnijih

---

³⁹ DACG, 411, k. 42, Informacija o imovinsko-pravnim sporovima između društveno-političkih subjekata i vjerskih zajednica, Titograd, 1986.

⁴⁰ DACG, 411, k. 45, Saziv za sjednicu Komisije CK SK Crne Gore za idejni i teorijski rad, Titograd, 1. februar 1985.

vjerskih skupova kojima je prisustvovalo oko 2.000 vjernika, dok je tokom 1984. ovakvih skupova bilo 7 i na njima je učestvovalo oko 4.000 lica. Karakteristika IZ je bilo organizovanje čestih vjerskih skupova po privatnim kućama (kućni mevludi, sunećenja), tako da je bilo praktično nemoguće utvrditi tačan broj skupova, učesnika i onih koji su sprovodili vjerske običaje. IZ je povećala časove vjerske pouke za djecu i omladinu predškolskog uzrasta, što je dovelo do masovnijeg sprovođenja vjerskih običaja. Tako je, na primjer, za vrijeme proslave Ramazana i Bajrama 1984. godine na sjeveru Crne Gore registrovano masovnije okupljanje vjernika (posebno djece i omladine), kao i odsustvovanje sa posla ili proslave uz „bajramsku kafu“ na radnim mjestima, a kružile su i prigodne čestitke (Plav) i rasturan umnoženi materijal (Rožaje) u kome se vjernici upozoravaju da „sve kazne dolaze od Alaha, ukoliko se ne vjeruje i ne klanja“. U redovima IZ, posebno na sjeveru Crne Gore osjećao se uticaj IZ iz Sarajeva. Većina studenata Muslimana sa ovog područja se školovala u Sarajevu. U to vrijeme iz Sarajeva su se slale pojedine grupe vjernika u obilazak sjevera Crne Gore, a evidentirane su i veze sa osuđenim „muslimanskim fundamentalistima“ iz Sarajeva. Registrovani su brojni zahtjevi za izgradnju novih vjerskih objekata, prikupljanje priloga za renoviranje džamija i kupovinu stanova za sveštena lica, kao i veza sa islamskom ligom „Rabita“ iz Saudijske Arabije, koja je materijalno obilatno pomagala izgradnju novih i obnavljanje zapuštenih i oštećenih vjerskih objekata. Ekspanzija vjerskog života je naročito bila zastupljena u opštini Rožaje. U gotovo svim vjerskim objektima IZ u rožajskoj opštini u vrijeme muslimanskog praznika Ramazana bila je organizovana nastava za djecu predškolskog i školskog uzrasta. U džamijama u Rožaju, Baću i Biševu je svakodnevno na vjersku pouku dolazilo po tridesetak dječaka i djevojčica pretežno učenika osnovne škole. Imam koji je

organizovao vjersku pouku u Biševu tražio je od polaznika da na pouku obavezno dolaze obučeni u muslimansku nošnju, što je bilo suprotno zakonu. U nekim selima gdje nije bilo vjerskih objekata, vjerske pouke su organizovane u privatnim kućama, pa čak i u kućama članova SK. Ovo je bio dokaz da je djelovanje IZ u opštini Rožaje bilo naglašeno i da nije uvijek bilo u skladu sa zakonom. Ako se uzme u obzir da je veći broj članova SK, pa i onih koji su obavljali javne upravne funkcije postilo Ramazan, Vjerska komisija je smatrala da su to dokazi da je islamska vjera u ovoj opštini uhvatila maha.

Na području Bara i Ulcinja sredinom '80-ih bilo je sporadičnog uticaja albanskih nacionalista (iredente) sa Kosova i ekstremne emigracije sa Zapada. Imam Jusuf Boljević, po nacionalnosti Albanac, napravio je ispade sa svim obilježjima krivičnog djela u Ostrosu sa pozicija albanskog iredentizima, pa je zbog toga uhapšen i priveden istražnom sudiji u Titogradu 1985. godine.⁴¹ Hapšenjem Boljevića spriječena je i njegova namjera da otputuje u Ameriku, u Njujork, gdje je bio izabran za glavnog imama Albansko-islamskog centra. Protiv ovakvog djelovanja Boljevića bilo je i Starješinstvo IZ. Ono je osudilo njegove postupke i preduzelo odgovarajuće mjere u okviru svojih ovlašćenja, tako da je sproveden postupak za njegovo razrješenje sa dužnosti sekretara Udruženja „Ilmije“ južnog regiona (Titograd, Bar i Ulcinj). Starješinstvo IZ Crne Gore u Titogradu je jednoglasno osudilo političku djelatnost Jusufa Boljevića uz predlog da se neodložno isključi iz IZ Crne Gore.

Ovo su bile ozbiljne, ali sporadične pojave koje nijesu bile dio zvanične politike Starješinstva IZ. Ako se izuzme uglavnom zakonsko napredovanje i jačanje vjerskog života, onda se može reći da su opozicioni ideološko-politički nastupi iz IZ bili pojedinačnog karaktera, a ne zvanična politika IZ, tako da je

---

⁴¹ DACG, 411, k. 42, Informacija o nekim aktivnostima vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, februar 1986.

krajem 1988. godine Vjerska komisija zaključila da u odnosima sa IZ nema ozbiljnih problema.⁴² Posebno je bila dobra i redovna saradnja sa Starješinstvom IZ u Titogradu, a prije svega sa Idrisom Demirovićem. Neki problemi, koji su se ticali imovinsko-pravnih odnosa, ili pak djelovanja pojedinih imama sa neprihvatljivih nacionalističkih pozicija, brzo su rješavani zahvaljujući ovoj saradnji. Vjerskom poukom je bilo obuhvaćeno oko 900 djece u Crnoj Gori, a pouka se odvijala uglavnom u duhu Ustava i zakona. Tačan broj nije bilo moguće precizno utvrditi jer se pouka održavala i po privatnim kućama naročito na sjeveru Crne Gore. Ovaj oblik nastave je bio primjetan tokom ljetnjeg raspusta u opštini Bijelo Polje (Sutivanu, Bistrici i Koritima). Tim povodom u Koritima je održan i poseban partijski sastanak sa ciljem da se utvrdi stepen idejno-političke odgovornosti roditelja, komunista, koji su dozvolili svojoj djeci da pohađaju vjersku pouku, zabranjujući im da za to vrijeme idu na redovnu školsku nastavu. Na sastanku, koji je protekao u mučnoj atmosferi i žučnoj raspravi, došlo je do podvajanja. Pripadnici crnogorske nacije su napustili sastanak, a ostali su jedino pripadnici muslimanske nacije. To je postalo predmet najrazličitijih komentara u ovoj sredini i tumačilo se kao razdvajanje na nacionalnoj osnovi.

U periodu od marta 1988. do februara 1989. godine Starješinstvo IZ je svoj rad zasnivalo na osnovnim načelima i propisima islama, i svoju osnovnu aktivnost usmjerilo je ka realizaciji onih zadataka koji su Ustavom i Statutom IZ stavljeni u njegovu redovnu nadležnost, kao i ka sprovođenju zaključaka sa zasijedanja Vrhovnog sabora i Sabora IZ u Crnoj Gori.⁴³ Starješinstvo je tvrdilo da se pri tome držalo odredbi Zakona o

---

⁴² DACG, 411, k. 42, Informacija o odnosima društvene zajednice i vjerskih zajednica u SR Crnoj Gori, Titograd, 1988.

⁴³ DACG, 411, k. 44, Izvještaj o radu Starješinstva IZ za period mart 1988 – februar 1989, Titograd, februar 1989.

pravnom položaju vjerskih zajednica, posebno u dijelu koji je govorio da su vjerske zajednice odvojene od države i da se mogu baviti samo vjerskom djelatnošću među svojim pripadnicima. Starješinstvo je strogo poštovalo ovu ustavnu i zakonsku odredbu, ali se IZ angažovala i u pitanjima koja su bila značajna za društvo i svakog pojedinca kao što su jačanje svijesti o međusobnoj povezanosti, ljubavi, bratstvu, slozi i solidarnosti među ljudima, odnosno bavila se čovjekoljubljem i rodoljubljem. IZ je tako nastojala da vlast uvjeri da joj je partner u ovoj politici i da je njeno javno djelovanje u skladu sa interesima vlasti. Čovjekoljublje i rodoljublje su za IZ bila duboko vjerska, ljudska i patriotska pitanja, koja nije trebalo da zanemari ni jedan pripadnik islama, a ti principi su morali biti moto i motiv u životu svakog muslimana, i važan sastavni dio vjere. Starješinstvo je naglasilo da se ovo imperativno naređivalo u islamskom bukvaru – *Ilmihalu*, i da je zato u periodu 1988-1989 Starješinstvo u svakoj prilici i sredini radilo da se ovi principi učvrste u srcu i svijesti svih muslimana, i da će tako raditi i dalje. Starješinstvo je navelo: „Sve dotle dok svako naše susretanje, življenje i saradnja sa svim ljudima ne bude u razumu, bratstvu i slozi, međusobnom pomaganju i solidarnosti, nećemo opravdati svoje vjerovanje i kao takve stići će nas Božja i istorijska kazna“. Ovakva politika je bila prvorazredni zadatak svakodnevnog rada i ponašanja Starješinstva, a prije svega imajući u vidu krizu na Kosovu. U nizu mnogobrojnih uzvišenih načela islama koja se odnose na međukomšijske i međuljudske odnose Starješinstvo je istaklo potresno upozorenje Muhameda a.s. koji je rekao da nije musliman onaj koji ostaje ravnodušan u nevolji svog komšije i ne pritekne mu u pomoć, i da se komšija ne smije uznemiriti čak ni mirisom jela koje on nema, izuzev ako ga sa njime podijeli. Na osnovu toga Starješinstvo je poručilo da su komšijski, međuvjerski i međunacionalni odnosi na najvećem pijedestalu

moralno-etičkih i duhovnih vrijednosti i intimnih osjećanja u islamu.

Ovaka politika je demonstrirana prilikom svečanog otvaranja jedne od najljepših džamija u Crnoj Gori u naselju Krute kod Ulcinja 2. oktobra 1988. godine. To je bila novosagrađena džamija, a tom činu je prisustvovao Reis-ul-ulema IZ u SFRJ hadži hafiz Husein ef. Mujić uz predstavnike Pravoslavne i Katoličke crkve u Crnoj Gori, a prisustvovali su brojni predstavnici crnogorske vlasti, vjernici i građani Ulcinja i šire. Govori visokih predstavnika vjerskih zajednica i vlasti ostavili su snažan utisak. U toku svoje prve zvanične posjete Crnoj Gori upriličene ovim povodom Reis Mujić je u Krutama i Veljem Selu u razgovorima sa predstavnicima i vjerskim službenicima IZ informisan o razvoju IZ na prostoru Crne Gore. Reis je izrazio zadovoljstvo onim što se uradilo u IZ Crne Gore. Reisa, predsjednika Starješinstva IZ i članove Sabora IZ Crne Gore primio je predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore dr Božina Ivanović 3. oktobra 1988. godine. Potom su istu delegaciju primili predsjednik i sekretar Vjerske komisije Vladeta Cvijović i Vukosav Dobrilović. U zvaničnom saopštenju je navedeno da je na oba sastanka u otvorenim i srdačnim razgovorima konstatovano da su odnosi i saradnja između IZ i države u Crnoj Gori dobri i korektni, u duhu ustavnih načela i opštjeludskih vrijednosti. Sa zadovoljstvom je konstatovano da su takvi i odnosi između vjerskih zajednica u Crnoj Gori, i da je to doprinijelo sretnom zajedničkom životu i ukupnim odnosima među svim građanima u Crnoj Gori. Te ocjene su izrečene i na svečanom susretu starješina IZ sa predstavnicima vjerskih zajednica, predstavnicima javnog, kulturnog i političkog života u Crnoj Gori, koji je organizovan u hotelu „Crna Gora“ u Titogradu. Starješinstvo je smatralo da je ova posjeta od velikog značaja za dalji rad IZ u Crnoj Gori, a o posjeti Reis-ul-uleme SR Crnoj Gori pisao je islamski list *Preporod* i iznio je pozitivne

utiske o posjeti i njenom prijemu u Crnoj Gori. U ovome periodu Starješinstvo je imalo dobru saradnju sa VIS-om, drugim republičkim Starješinstvima, sa Vjerskom komisijom, Odborom RK SRRN za religije, Zavodom za zaštitu spomenika kulture, muzejima i odgovarajućim institucijama kulture i nauke. Saradnja sa Udruženjem „Ilmije“ je bila sastavni dio svakodnevnog rada, a Starješinstvo je poseban značaj davalo njegovanju i daljem produbljivanju dobrih odnosa sa drugim vjerskim zajednicama.

Najzapaženiju ulogu u kreiranju ovakve politike IZ u Crnoj Gori imao je predsjednik Starješinstva Idris Demirović, koji je uživao veliki ugled i zbog toga je imao visoke funkcije i u najvišim organima IZ u SFRJ. On je bio i predsjednik Vrhovnog Sabora IZ i član VIS-a Jugoslavije. U tom svojstvu je predvodio delegaciju IZ iz SFRJ na otvaranju islamskog kulturnog centra u Čikagu u oktobru 1988. Tom prilikom je u Njujorku posjetio i neke džematlije iz Crne Gore, a u januaru 1989. posjetio je neke džematlije iz Crne Gore u SR Njemačkoj. To je bilo nastojanje da se Starješinstvo uključi u okvire saradnje VIS-a sa crnogorskim džematima u inostranstvu, pa je jedan kandidat iz Crne Gore postavljen za imama u Frankfurtu. Demirović je sa Reis-ul-ulemom bio na prijemu kod predsjednika SIV-a Branka Mikulića, a na poziv Odbora IZ Zagreb u zagrebačkoj džamiji je otvorio izložbu „Tragovi kulture islama“.

Ovakva politika je nastavljena i nakon promjene vlasti u Crnoj Gori 1989. godine i očiglednog kraja socijalističkog sistema, ali i tokom pogoršavanja jugoslovenske krize. Tokom 1989. i 1990. godine Starješinstvo IZ se pridržavalo ustavno-pravnog položaja, ali se angažovalo i u pitanjima od sudbonosnog značaja kao što su: jačanje ljubavi, bratstva, međusobne povezanosti, sloge među ljudima, čovjekoljublje i rodoljublje.⁴⁴

---

⁴⁴ DACG, 411, k. 44, Izvještaj o radu Starješinstva Islamske zajednice za period april 1989 – maj 1990, Titograd, jun 1990.

Starješinstvo je smatralo da su ova pitanja duboko vjerska, ljudska i patriotska i da ih ne smije niko zanemariti, pa ni pripadnici islama. Kao i u prethodnom periodu, Straješinstvo i vjernici su nastojali da daju puni doprinos kako bi se ovi principi učvrstili u srcu i svijesti muslimana. To je bio provorazredni zadatak rada i ponašanja Starješinstva i to su bila uzvišena načela islama koja se odnose na međuljudske i komšijske odnose. Ovakvom učenju islama Straješinstvo je tokom 1989. i početkom 1990. dalo doprinos obraćanjem predsjednika Starješinstva IZ u SR Crnoj Gori preko Radio i TV Titograda, što je bio prvi put nakon 1945. godine da se islamski vjerski poglavar obrati preko elektronskih medija.

Da je i pored promjene vlasti u Crnoj Gori IZ i dalje imala gotovo identično političko-ideološko djelovanje svjedočila je svečanost otvaranja novosagrađene džamije u Veljem Selu kod Bara 16. 07. 1989. godine. Svečanosti je prisustvovao predsjednik Vrhovnog Sabora IZ i predsjednik Starješinstva IZ u Crnoj Gori Idris Demirović, potpredsjednik Vrhovnog Sabora sa saradnicima, predstavnici Pravoslavne i Katoličke crkve u Crnoj Gori, predstavnici crnogorske vlasti, vjernici i građani Bara i šire. Predstavnici vjerskih zajednica i vlasti su održali prigodne govore. Najjači utisak je ostavio govor sekretara Vjerske komisije Vukosava Dobrilovića.⁴⁵ Njegov

---

⁴⁵ DACG, 411, k. 43, Pozdravni govor V. Dobrilovića na otvaranju džamije u Veljem Selu – Bar, 16. VII 1989. Dobrilović je naveo: „Sama izgradnja ovakvih objekata izričito govori o uspješnom ostvarivanju vjerskih prava i sloboda, koja su u našoj zemlji izdignuta na nivo ustavnih opredjeljenja. I u ovim vremenima, koja, kao što svi znamo i osjećamo, nijesu nimalo laka, mi moramo sve učiniti, da se očuvaju slobode savjesti i vjeroispovijesti i da se zaštiti ustavno pravo svakoga čovjeka, da se na nivou sopstvenih ubjeđenja slobodno opredjeljuje oko pogleda na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama. Nadam se da dijelim vaše mišljenje, ako kažem da postojanje različitih vjerskih zajednica u našoj zemlji pa i u sredini gdje se

danas nalazimo nije prepreka, nego, štaviše, i podstrek međuljudske saradnje. Čini mi se da to potvrđuje naša istorija kako starija tako i novija. Kada smo u velikim iskušenjima vremena bili zajedno, zajedno smo i dobijali, kada smo se god međusobno suprotstavljali i svađali svi smo gubili. Mislim da su ova istorijska iskustva i pouke baš danas od posebnog značaja. Svi mi, bez obzira na pogled na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama pripadamo istom društvu i sudbina toga društva naša je zajednička sudbina. Osjećao sam za dužnost da ovo kažem, jer u ovim teškim trenucima nažalost i na strani ateista i na strani vjernika ima pojedinaca, koji tu istinu zaboravljaju. Dozvolite da i ovoga puta konstatujem da se u SR Crnoj Gori odnosi republičkih organa i Islamske zajednice već decenijama uspješno razvijaju i obogaćuju na naše obostrano zadovoljstvo. Republička komisija će i u svom daljem radu doprinositi takvom razvoju i saradnji. Rezultati ove saradnje su nesporni. Zajedničkim nastojanjima postigli smo vidne uspjehe u obnavljanju kulturno-istorijskih spomenika koji zaslužuju divljenje. Ti spomenici u svojoj ljepoti u svom sjaju već od početka nose odlike starine u koje su utkane odlike mladalačke svježine, koje su imale prvog dana. Rekao bi čovjek da u tim djelima vije miris vječna cvijeća i da u njima živi duša koja nikad ne stari, kako reče Plutarh. Sve nas to obavezuje da ih sačuvamo i ostavimo generacijama i generacijama. Zajedničkim naporima smo uspijevali da se urbanističkim planovima naselja riješe pitanja lokacije vjerskih objekata. Doprinosili smo uspješnom razjašnjavanju imovinsko-pravnih problema i drugih pitanja značajnih za rad i položaj ove vjerske zajednice. Želim posebno da istaknem uspješnu saradnju ove Komisije sa Starješinstvom IZ u SRCG, a naročito sa njegovim predsjednikom gospodinom Idrisom Demirovićem. Posebno mi je drago što vidim da ovoj današnjoj svečanosti prisustvuju i predstavnici drugih konfesija, što takođe svjedoči o duhu međukonfesionalne saradnje i što zaslužuje podršku svih nas. Ovo ističem što ovakva saradnja doprinosi ne samo međuvjerskim nego i međunacionalnim odnosima u pravcu razvijanja jačanja bratstva i jedinstva, kao velike tekovine naše revolucije. Gospodine predsjedniče, gospodo i gospođe, drugarice i drugovi, neka i ova današnja svečanost i ovaj objekat za koji je vezana doprinese saradnji među ljudima na stvaranju dobrih djela bez ikakva licemjerstva, jer štaviše i vjera u

govor je potvrdio da je, i pored promjene vlasti i izvjesnog uspostavljanja novog državnog i političkog sistema, zvanična politika Crne Gore u ovoj oblasti imala kontinuitet u zaštiti slobode vjeroispovijesti, čuvanju međuvjerskog i međunacionalnog sklada i promociji stava da je vjerska raznolikost društveno bogatstvo. Dobrilović je istakao da svi u Crnoj Gori, naročito u političkoj krizi, moraju djelovati zajedno, jer je to jedini način da se pobijede velika iskušenja i da je to zajedništvo istorijsko nasljeđe. Izjavio je: „Svi mi, bez obzira na pogled na svijet i pripadnosti vjerskim zajednicama pripadamo istom društvu i sudbina toga društva naša je zajednička sudbina.“ Ohrabrilo ga je i obradovalo prisustvo predstavika Pravoslavne i Katoličke crkve jer je to bio dokaz uspješne međukonfesionalne saradnje, dokaz jačanja bratstva i jedinstva i čuvanja tekovina socijalističke revolucije. Dobrilović je odao priznanje IZ za uspješnu višedecenijsku saradnju sa Vjerskom komisijom. Posebno je istakao uspješnu saradnju sa Starješinstvom i predsjednikom Idrisom Demirovićem.

Tokom 1989. i 1990. godine Starješinstvo je sa Vjerskom komisijom imalo dobre, stabilne i korektne odnose i saradnju koji su se zasnivali na osnovama Zakona, povjerenja i poštovanja. Takav odnos Vjerske komisije i njenu pomoć u rješavanju zakonitih zahtjeva IZ, Starješinstvo je visoko cijenilo. Starješinstvo je u ovom periodu postiglo dobar rezultat u unapređenju vjerskog života, i to je bila solidna pretpostavka i podstrek za više rada i za bolje rezultate. Posebnu važnost Starješinstvo je pridavalo njegovanju i produbljivanju dobrih odnosa sa drugim vjerskim zajednicama i smatralo je da te kontakte treba što češće održavati na svakom mjestu i nivou, jer je to doprinosilo boljim

---

Boga koja se ne potvrđuje dobrim djelima predstvalja lažnu licemjernu i praznu frazu.“

međukonfesionalnim i uopšte međuljudskim odnosima, odnosno srećnijem zajedničkom življenju. Predsjednik Starješinstva, Demirović je i u ostalim djelovima vjerskog rada promovisao ovu politiku. Bio je i predsjednik Ustavne komisije koja je radila na novom Ustavu IZ u SFRJ. Demirović je u septembru 1989. bio na prijemu u Beogradu povodom održavanja konferencije Nesvrstanih zemalja, zatim sa najvišim predstavnicima IZ u SFRJ na čelu sa Reisom-ul-ulemom hadži Huseinom ef. Mujićem na prijemu kod predsjednika savezne Vlade Anta Markovića. Najzapaženiji javni nastup u Crnoj Gori je imao na javnoj tribini u Domu omladine „Budo Tomović“ u Titogradu gdje je govorio sa v.d. Reis-ul-uleme hadži Jakubom ef. Selimoskim. U svojstvu predsjednika Vrhovnog Sabora i člana VIS-a Demirović je 6. januara 1990. sa vjersko-prosvjetnim referentom VIS-a obišao džemate u SR Njemačkoj i to: Frankfurt, Dizeldorf, Keln, Štutgrat i druga mjesta.

Na osnovu ovih aktivnosti kao i krupnih političkih promjena u državi došlo je i do manjih političko-ideoloških promjena u djelovanju IZ. Očekivano, nije više bilo podrške za umirući socijalizam, ali je u fokusu i dalje bilo iskazivanje rodoljublja, čovjekoljublja, mira, iskrene saradnje sa vlastima i međusobnog poštovanja sa predstavnicima ostalih vjerskih zajednica. IZ je nastojala da se svaki politički problem mirno rješava i isticala je da su međuvjerski i međunacionalni mir i sklad najvažnije vrijednosti. Predsjednik Starješinstva, Demirović, se posebno brinuo zbog krize na Kosovu i bio je zainteresovan za njeno rješenje jer nije želio da se ta kriza proširi i prenese na međuvjerske i međunacionalne odnose u Crnoj Gori. Kao član delegacije IZ u SFRJ boravio je na Kosovu kako bi dao doprinos u smirivanju političke i nacionalne krize. Povodom sukoba na Kosovu i političke krize u Jugoslaviji on je početkom feburara 1990. godine uputio

javni proglas u kome je pozvao na mir, na bratsko razumijevanje, slogu i pronalazak mirnog rješenja za Kosovo i Jugoslaviju.⁴⁶ Izjavio je da je svaki mir časan, a bratsko krvoprliće nečasno. Naveo je da je Jugoslavija zajednička domovina i da je imperativ „da se kao ljudi poštujemo i

---

⁴⁶ DACG, 411, k. 43, Proglas hadži Idrisa Demirovića, Titograd, 2. 02. 1990. Demirović je naveo: „Dragi vjernici! Težak je ovaj trenutak. Prolijeva se bratska krv u našoj domovini. Kidaju se osnovne niti koje nas vežu. Prizori su to straha djece koji ih lišava svojih radosti u roditeljskom domu. Ovo što se danas događa suprotno je uzvišenoj misiji čovjeka koju Mu je Bog odredio. On je stvorio čovjeka kao najuzvišenije stvorenje i stavio mu na raspolaganje sve što je na nebesima i na zemlji. Obdario ga je razumom. Učinio je njegov život, čast, dom imetak neprikosnovenim. Zabranio mu je sijanje smutnje, prolijevanje krvi, rušenje čovjeka – te Božje građevine, kako reče Muhamed a.s.: ‘Ovaj čovjek je Božja građevina. Proklet bio onaj koji tu građevinu ruši’. Ovi uzvišeni principi i poruke, date ljudima, su koliko vjerske, toliko ljudske i opštecivilizacijske. Njih smo nasljeđivali i razvijali u našim domovima u svijetloj tradiciji naroda koji je uvijek znao da cijeni svoju i tuđu čast i dostojanstvo. Braćo draga, u naše doba ne može biti mira da nije častan. Ne može biti bratskog krvoprolia da nije nečasno. Nema nijednog među nama svima u našoj domovini kome sadašnji trenutak ne bi imao nešto važno da kaže: Zapamtite, svi putevi naše buduće sudbine, ma koliko različiti bili, spajaju se u jedno – da se kao ljudi poštujemo i cijenimo. Mir i sreća su nedjeljivi. Ako ih želimo za sebe, treba da ih želimo i za sve one koji svoja vjerovanja drugačije ispoljavaju, kao i one koji imaju drugačiji pogled na svijet. Ako ih tražimo samo za sebe, ni mir ni sreća nam nikada neće biti dodijeljeni. Dajmo ih našoj braći danas, da bi nam bili vraćeni odmah. Nužno je u ovom času da se vratimo razumu i da bratski pružimo ruku jedan drugome na Kosovu i u cijeloj našoj domovini. Manimo se bratskih sukoba, jer u njima uvijek strada i vjernik i čovjek. Umjesto toga, stvarajmo uslove međusobnog razumijevanja kako bi u zajedništvu, slozi i uzajamnom poštovanju izgrađivali sretniji život, jednako sretan i pravedan za sve i na Kosovu i u zemlji. Braćo! Sjetite se ove kur’anske poruke: ‘Vjernici svrstavajte se svi na strani mira!’“

cijenimo“. Poručio je da su mir i sreća nedjeljivi i da oni pripadaju svima, bez obzira na vjerske razlike. Smatrao je da su svi ljudi braća i da bratska saradnja treba da se vidi na Kosovu i u cijeloj Jugoslaviji. Pozvao je da se u zajedništvu, slozi i uzajamnom poštovanju izgrađuje srećniji život, jednako srećan i pravedan za sve i na Kosovu i u zemlji.

Islamska vjerska zajednica u Crnoj Gori je u ovom periodu imala dobre odnose sa vlastima i veoma konstruktivnu ulogu u promovisanju ideološko-političkih vrijednosti socijalističkog sistema. Ona je usvojila većinu tih vrijednosti i čak ih je povezala sa porukama iz Kur'ana. Promovisala je tekovine socijalističke revolucije i NOB-a, i socijalističko samoupravljanje. Podržavala je djelovanje SSRN-a čiji je dio preko Udruženja „Ilmije“ faktički i sama bila. Naročito se angažovala na očuvanju i unapređenju bratstva i jedinstva. Izgrađivala je dobre i bratske odnose sa drugim vjerskim zajednicama i na taj način doprinosila da se unapređuju i čuvaju mir, saradnja i tradicionalno dobri međuvjerski i međunacionalni odnosi u Crnoj Gori. Podržavala je državno uređenje socijalističke Jugoslavije. Suzbijala je pojave vjerskog radikalizma i nacionalizma podstaknutog vjerskim posebnostima. Na osnovu takvog djelovanja, ona je bila jedno od uporišta zvaničnog političkog sistema i ideološki partner vlasti. U takvom položaju ona je nastojala da ostvari uskovjerske interese. Koristila je ustavne i zakonske mogućnosti za razvoj vjerskog života, i tražila je načine da dobije što više finansijske podrške iz republičkog i opštinskih budžeta.

IZ je imala veoma konstruktivnu ulogu u crnogorskom društvu uprkos brojnim problemima i nerazumijevanju vlasti za određene zahtjeve IZ. Ti zahtjevi nijesu dio ove tematike, i zato ćemo se samo kratko na njih osvrnuti. IZ je u Ulcinju bila protiv pretvaranja džamije u Starom gradu u objekat za gradski

muzej. U Baru je vodila sporove sa vlastima zbog nacionalizacije vakufske imovine i velikih poreza na njene maslinjake. U Titogradu nije uspjela da dobije dozvolu za obnovu Osmanagića džamije, a opštinska vlast je izmjestila staro muslimansko groblje sa Pobrežja. U Ivangradu, vlasti nijesu dale dozvolu da se sagradi džamija na mjestu porušenih, tako da je Ivangrad u ovome periodu bio bez džamije. Isti slučaj je bio i sa odlaganjem izgradnje džamija u nekim naseljima u opštini Bijelo Polje. Uprkos ovim odlukama vlasti, IZ je bila za saradnju i za dobre odnose, i razumjela je da je vlast ovo radila zbog nastojanja da ne izazove takmičenje između vjerskih zajednica u gradnji vjerskih objekata u nacionalno i vjerski mješovitim sredinama.

U ovome periodu je bilo i negativnih pojava u IZ Crne Gore, a prije svega zloupotrebe vjere u političke i nacionalne svrhe. To su bile ozbiljne, ali sporadične pojave protiv kojih se borilo Starješinstvo IZ. Zahvaljujući takvoj politici Starješinstva, prodor muslimanskog nacionalizma iz Bosne i Hercegovine među islamskim vjernicima na sjeveru Crne Gore je bio slab. Identičan uspjeh IZ je ostvarila u sprečavanju uticaja albanskog nacionalizma sa Kosova među islamskim vjernicima na području Tuzi, Bara i Ulcinja. IZ je u ovome periodu Crnu Goru tretirala kao svoju užu domovinu, a vjernicima je omogućila slobodu u nacionalnom opredjeljivanju, tako da IZ a posebno Starješinstvo nije dozvolilo da se vjera zloupotrijebi za radikalne političke projekte, niti da vjera bude osnova za nacionalno grupisanje ili za promociju nacionalizama. Starješinstvo, odnosno predsjednici Starješinstva, su u javnom životu iz vjerskih tekstova isključivo promovisali poruke o miru, čovjekoljublju, rodoljublju, bratstvu, međuvjerskom poštovanju i saradnji. U tome su imali punu podršku crnogorske vlasti, i zato je ideološko-političko djelovanje IZ u ovom periodu, bez obzira na jasne uskovjerske interese, bio

---

iskren doprinos u nastojanju da Crna Gora bude mjesto mira, međusobnog razumijevanja, zajedničkog života i iskrene saradnje svih njenih građana, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. U univerzalnoj islamskoj religiji, ovo je bio autentičan doprinos IZ i islamskih vjernika u socijalističkoj Crnoj Gori.